

Az egyházi özvegy-árva tár megalapítása a Tiszáninneni Református Egyházkerületben. Szemere Bertalan intézeti terve 1838-ból

Pályi Zsófia Kata

Mottó: „Ugyan mit mondanátok azon emberre, ki ekléziátokba letelepedvén, Isten házában széket foglal, a vallás jótéményeivel, s a pap szolgálataival él, és vonakodnék járulni az egyház s a pap jövedelméhez?” (Szemere Bertalan)¹

1. Bevezetés

A 18–19. század folyamán a művelt protestáns nemes családok fiai generációkon keresztül meghatározták a városi, a megyei, és sokszor az országos közéletet. A Tiszáninneni Református Egyházkerületben a társadalmi, politikai és az egyházi közélet meghatározó és nagy befolyású szereplői közé tartozott a Négyesi Szepessy, a Vay, a Szathmáry Király vagy a Fáy, a Ragályi, a Máriássy és a Pálóczy család. Vagyonuk és patrónusi tevékenységük miatt sokan szereztek maguknak elismerést, rendszeresen részt vettek az egyházkerületi és egyházmegyei közgyűléseken, és az egyház magas rangú világi tisztségviselői kerültek ki közülük. Szemere Bertalan 1812. augusztus 27-én Borsod vármegyében született elszegényedett református nemesi családban. Ősei a hagyományok szerint a reformáció legelső hullámai óta a helvét hitvallás követői voltak, néhányan jelentős áldozatot is hoztak vallásuk oltalmában. Szemere a Sárospataki Református Kollégiumban végezte tanulmányainak jelentős részét. A pozsonyi diétáról hazatérve 1834-től Borsod vármegye tiszteletbeli aljegyzője, majd jegyzője, 1836-tól a megye táblabírája, 1842-től az egri járás főszolgabírája volt. 1843-ban Borsod vármegye országgyűlési követévé választották meg, 1846-ban a vármegye másodalispánja, majd alispánja lett. Szemere Bertalan csaknem tíz éven át volt az Alsó-Borsodi Református Egyházmegye és a Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűléseinek tiszteletbeli ülnöke. A lelkészcsaládok közismert pártfogója volt, saját korában rendkívüli népszerűsége tett szert a református papság körében. Szerteágazó és gazdag munkássága okozhatta, hogy az utókor számára szinte teljesen feledésbe merült intézetalapítása és nyomtatásban megjelent munkája: *Szemere Bertalan terve egy özvegy s árva-tárról, és arról: mikép*

¹ Szemere beszéde Borsod vármegye közgyűlésén, követté választásakor. Miskolc, 1843. ápr. 27. In: Szemere Bertalan. Szerk.: Hermann Róbert. Bp., 1998. 194. p. Szemere Bertalan személyéhez kapcsolódó csaknem teljes körű forrás- és irodalomjegyzék: TÓVÁRI JUDIT: Vezető Szemere Bertalan életének és pályájának forrásaiba és irodalmába. In: Szemere Bertalan és kora. II. köt. Szerk.: Ruzsoly József. Miskolc, 1991. (Borsod–Abaúj–Zempléni Történelmi Évkönyv, 7.) 9–225. p.

lehet a pap sorsát biztosítani a reformátusoknál? Születésének kétszáz éves évfordulóján, 2012-ben kiváltképp időszerűvé vált, hogy a *református Szemere* arcképével foglalkozzunk.

2. Jótékony intézetek tanulmányozása külföldön

Az első ismert hazai lelkészi özvegykassza (1732) az özvegy-árva segélyezés egyik legelső magyarországi intézménye volt, mely szervesen kapcsolódott az európai reformmozgalom, a pietizmus magyarországi megjelenéséhez, és közvetlen kapcsolata mutatható ki a protestáns német tartományok hasonló özvegykasszáival. A protestáns lelkészek öngondoskodó intézkedései számos rokon vonást mutattak a céhekbe és más gazdasági korporációkba tömörülő városi mesteremberek, általában véve a homogén munkaközösségek és veszélyközösségek sajátos szokásaival (bányászok társulatai, céhszabályok előírásai, a középkori kalandos társulatok fraternitásai). A 18. század utolsó évtizedeiben és a 19. század elején felállított egyházmegyei önszegélyező lelkésztársaságok és özvegy-árva segélykasszák a hazai polgárosulási folyamat részeként szervesen illeszkedtek a korszak társaság- és egyletalapítási szokásához. Az egyházmegyei intézetek ugyanakkor csekély anyagi erővel rendelkeztek, és csupán szerény segítséget tudtak nyújtani a nehéz helyzetbe jutott családoknak.² A Tizáninneri Református Egyházkerületben az egyházmegyei kasszákon túl az egyházkerületi Deficiensek Pénztárának felállításával is igyekeztek enyhíteni a terheken. A pénztárt Szűkösök Kasszájának is nevezték, melybe minden eklézsia, lelkipásztor és iskolamester évente adózott, a befizetett összegből pedig segílyt osztottak a rászorulóknak.

Az 1830-as és az 1840-es években a modern értelemben vett biztosításiügyi eszme terjedésével irányult rá a figyelem a lelkipásztorok és tanárok helyzetének megoldatlanságára. Fáy András (1786–1864), a reformkor híres politikus-írója nagy visszhangot kiváltó *Óramutató* című könyvében többek között a református egyház elavult kánonaival és az egyház sok tekintetben elmaradott voltával foglalkozott: „Confraternitatis systemajok is, mit megtartani ohajtnak, bizony avas egy portéka” – jegyezte meg a segélyezés régi rendszeréről, mely helyett a modern, polgári kori biztosítóeszme megvalósítását sürgette.³ „1839-ben 11 vén pap marad ki, csak egy tractusban! Tehát kenyér nélkül, tán nőekkel, gyermekekkel! Mennyi jó tervünk van egyház-szolgáink családinak nyugpénzzeli ellátása iránt, s ezek közt lelkes Szemere Bertalanunkké, 's mégis évek alatt is nem történik semmi!” – írta 1842-ben megjelent munkájában. Külön kutatást igényelne,

² PÁLYI ZSÓFIA KATA: Protestáns lelkészi önszegélyező társaságok és özvegy-árva kasszák. In: „Taníts minket úgy számlálni napjainkat...” Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére. Szerk.: Ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Richly Gábor. Bp., 2012. (továbbiakban: PÁLYI, 2012.) 351–365. p.; PÁLYI ZSÓFIA KATA: Öreg prédikátorok, özvegy prédikátorné asszonyok, és nevetlen árvák a református egyházmegye kebelében (1800-1834). In: Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18-20. századi Magyarországon. Szerk.: Bárh Dániel. Bp., 2013. 196-222. p.

³ FÁY ANDRÁS: Óra-mutató. Pest, 1842. 141. p.

hogya a zempléni születésű Fáy és a borsodi Szemere milyen eszmék hatására vált a lelkészek pártfogójává, ügyük felkarolójává. Mindketten a sárospataki kollégiumban végezték tanulmányaikat, de nemcsak eszmei, hanem valóságos rokoni kapcsolatban is álltak egymással. Fáy András édesanyja Szemere Krisztina volt, a kiterjedt Szemere familia egyik tagja, Szemere Bertalan távoli rokona. Míg Fáy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület megalapítójaként szerzett országos hírnevet,⁴ addig az ifjú Szemere Bertalan a lelkipásztorok és tanárok részére felállítandó intézet megalapítását tűzte ki célul.

Szemere Bertalan 1836 és 1838 között nyugat-európai utazást tett rokonai költségén. 1836 márciusában folyamodott útlevéért, áprilisban Pozsonyba utazott, májustól októberig Bécsben tartózkodott, ahol kézhez kapta az okiratot.⁵ Október 4-én hagyta el a várost, Csehország felé indult, Prágát és Töplitc (Teplitz) érintve október 12-én érkezett meg a szászországi Drezdába. A következő hónapokban meglátogatott városok sora hosszú: Lipcse, Halle, Wittenberg, Berlin, Potsdam, Magdeburg, Halberstadt, Göttingen, Kassel, Frankfurt és Metz. A német tartományok után 1836 decemberében ment Franciaországba, április végéig Párizsban tartózkodott. 1837. április 29-én Boulogneból hajóval utazott Angliába, májustól július közepéig Londonban volt. A következő hónapokban érintette Cambridge, Stamford, York, Durham, Newcastle, Edinburgh és Glasgow városokat. Írországra utazva Dublint látogatta meg, majd Birmingham, Stratford-on-Avon, Oxford után Londonba tért vissza. Augusztus 16-án Hollandiába hajózott, járt Rotterdamban, Hágában, Amszterdamban, Antwerpenben, majd Brüsszel, Aachen, Mainz, Darmstadt, Heidelberg, Strassburg és Mühlhausen után Svájcba utazott. Meglátogatta Basel, Bern, Lausanne, Genf, Luzern, Zürich városát. Szemere Bertalan 1837 októberében érkezett vissza Bécsbe, és 1838 februárjában tért vissza Magyarországra. Útja során a kiadás szándékával naplót vezetett, melynek nagy részét még Bécsben könyv formájába öntötte. Útleírása 1840-ben jelent meg cenzúrázott változatban, melyet a nagy sikerre való tekintettel 1845-ben újra kiadtak, akkor már bővített tartalommal.⁶ Szemere Bertalan útja során meglátogatott számtalan híres épületet és nevezetes történelmi helyet, országonként megfigyelte az oktatási rendszert, a fiataalkorúak nevelőintézetét, árvaházakat, óvodákat, foglalkozott a választási rendszerrel és sajtóval, a biztosítók, fogházak és börtönök működésével. A reformkori útleírás – a magyar politikai irodalom sajátos műfaja – meghozta számára a sikert

⁴ FINTA JÓZSEF: Fáy András a biztosító eszme szolgálatában. Bp., 1936.; FENYVESSY ADOLF: A pesti hazai első Takarékpénztár-Egyesület százéves története, I. 1839–1889. Bp., 1940.

⁵ CSORBA CSABA: Szemere Bertalan nyugat-európai utazása (1836–1838). In: Szemere Bertalan és kora. I. köt. Szerk.: Ruszoly József. Miskolc, 1991. (Borsod–Abaúj–Zempléni Történelmi Évkönyv, 7.) 49–71. p.; Szemere Bertalan. Szerk.: Hermann Róbert. Bp., 1998. 16–18. p.

⁶ SZEMERE BERTALAN: Utazás külföldön. I–II. Pest, 1840. (Második bővített kiadás: 1845.; továbbiakban: SZEMERE, 1845.)

és az Akadémia levelezői tagságát. Útleírása saját korában elsősorban politikai hasznossága miatt volt népszerű, de tudományos és szépirodalmi téren is nagy érdeklődést váltott ki.⁷

Szemere Bertalan utazása során sorra látogatta a híresebb protestáns templomokat és iskolákat, és felkereste a reformáció emlékhelyeit is. Halálában járva a pietista August Hermann Francke (1663–1727) híres „árvaházát” tekintette meg, ahol számos magyar diák megfordult. Francke állítólag a következő feliratot helyezte el egy persely alá: „Ki világi jókkal bír, s felebarátját inségben látja és szívét bezárja előtte, miként lehet azzal Istennek szerelme?” A perselybe egy asszony hét forintot adományozott, ebből az összegből indította meg Francke a szegények iskoláját, amely nemsokára a német tartományok egyik leghíresebb iskolakomplexumává alakult...⁸ Wittenbergbe éjszaka, esőben érkezett meg Szemere. Nem érzett fáradságot, inkább rendkívül izgatott volt, hogy ott lehet, ahol a reformáció szikrája kipattant. Luther szellemét elevenen érezte ódon szálláshelyén: „Mintha látnám Luthert, mint szögezi föl thesiseit az egyházajtóra...” – írta naplójába.⁹ Többször megemlékezett azokról a kellemes órákról, melyeket valamelyik parókián vagy tanítói otthonban töltött.¹⁰ 1836 novemberében meg akarta tekinteni Halberstadt híres lutheránus katedrálisát. Ekkor ismerkedett meg Friderikával, akinek apja volt a helyi egyházfi, édesanyja pedig egy falusi pap leánya. Friderika vezette végig Szemerét a templomban, kettejük megismerkedéséről és romantikus levélváltásukról lírai hangvételű történetben emlékezett meg.¹¹

Szemere ahol lehetett, tanulmányozta a nyugdíjrendszert és a takaréktárakat, máshol az egyházmegyei és egyházkerületi lelkészi özvegy-árva

⁷ FENYŐ ISTVÁN: A polgárosodás eszmevilága útirajzainkban 1848 előtt. In: FENYŐ ISTVÁN: Két évtized. Tanulmányok és kritikák. Bp., 1963. 111., 113., 116., 118., 124. p. A reformkori útleírók közé tartoztak többek között (zárójeltek között munkájuk első megjelenési évével): Bölöni Farkas Sándor (1834), Szemere Bertalan (1840), Szalay László (1839), Pulszky Ferenc (1839), Trefort Ágoston (1840), Wesselényi Polixéna (1842), Gorove István (1844), Tóth Lőrinc (1844), Erdélyi János (1844–1845), Irinyi József (1846).

⁸ SZEMERE, 1845. I. köt. 38–41. p.

⁹ SZEMERE, 1845. I. köt. 44–45. p.

¹⁰ SZEMERE, 1845. I. köt. 77–81. p.

¹¹ A *Szép Friderika* történetét később gyakran kezelték önálló egészként, és több Szemere-válogatásba is bekerült kidolgozottsága miatt. Szemere Friderikája és Johann Wolfgang Goethe ifjúkori szerelme, Friderike Brion személye között feltűnő a párhuzam. Friderike Brion (1752–1813) Johann Jakob Brion lelképásztor leánya volt, aki a Strassburghoz közeli Sessenheim parókiáján nevelkedett. Goethe 1770 áprilisától 1771 augusztusáig jogot tanult Strassburgban, ekkor ismerkedett meg Friderikevel. A strassburgi időszak és a sessenheimi parókia meghatározó volt Goethe költővé válásában, sokan úgy vélik, ez a hely volt lírája igazi születési helye. A papleány és Goethe rövid ideig tartó kapcsolata sok művészt megihletett, emlékét több vers, festmény, grafika, sőt emlékmű is megőrizte. Am Grabe Friderike Brions. Gedenkworte zum 200. Geburtstag Friederike Brions von Hermann Wiedtemann, Friesenheim. *Badische Heimat*, 1953. 60–63. p.

tárat, jótékony egyesületeket. A modern értelemben vett élet- és nyugdíjbiztosítás szinte teljesen ismeretlen volt még ekkor Magyarországon, így joggal került érdeklődése középpontjába, és számot tarthatott kortársai figyelmére.¹² Szemere felismerte ugyan a biztosítás üzletági jellegét, ám elsősorban annak *gazdasági, erkölcsi és társadalmi* hasznára hívta fel a figyelmet. *Jótékony intézetnek* nevezett naplójában minden biztosítási célú intézményt, beleértve az állami intézményeket is. A lelkészek, tanárok és templomszolgák, illetve családjuk sorsának biztosítása nemcsak az egyház feladata volt, hanem sok helyen az állam is gondoskodott róluk: Poroszországban például négy helyről kapott segítséget egy lelkész özvegye: az országos tápintézetől, melyben a lelképásztorok kötelesek voltak biztosítani özvegyüket a többi „statusszolgálóhoz” hasonlóan (állami alkalmazottak, tanárok, hivatalnokok stb.), a tartományi, az egyházmegyei és az eklézsiakasszából.¹³ Szemere a hazai lehetőségeket ismerve az egyházmegyei–egyházkerületi biztosítási rendszer megfigyelésére fordította figyelmét. Templomlátogatásai mellett igyekezett kapcsolatot teremteni a helyi lelképásztorral vagy a szuperintendenssel, aki bemutathatta neki a helyi segélyező intézet működését. Szemere Bertalan betekintett az intézményi és egyesületi alapszabályokba és számadáskönyvekbe, és mindenről részletes feljegyzést készített. Tapasztalatait összegezve naplójában egy külön részt szentelt a lelkési özvegy-árva intézeteknek, kitérve a magyarországi viszonyokra, közölve egy terv részleteit. A felállítandó intézetet özvegy-árva tárnak nevezte el, a tár alatt voltaképpen pénztárt, segélytárt érthettek kortársai.

Különösen öt lelképásztort emelt ki, aki vizsgálódásában messzemenőig támogatta őt. Christoph Ammon (1766–1850) drezdai német protestáns racionalista teológust és lelképásztort, valamint Christian Gottlob Leberecht Grossmann (1783–1857) lipcsei szuperintendenst. Grossmann nemcsak lelképásztor volt, hanem híres teológus is, aki megalapította a Gusztáv Adolf Egyletet, a diaszpórákban élő kisebbségi gyülekezetek legrégebbi protestáns segélyszervezetét. Mindketten nagy szeretettel fogadták Szemere Bertalant. Edinburghben John Brown (1784–1858) skót teológus–prédikátort, valamint Thomas R. Liddell (1800–1880) skót presbiteriánus lelkész–pedagógust emelte ki Szemere, akik nyitottan és örömmel tájékoztatták az adatgyűjtő utazót. A legtöbbet Emmanuel Braunwald (1790–1864) lutheránus teológus–lelkésznek köszönhette, aki a strassburgi Szent Tamás templom elnöklelkésze volt. Az útleírás strassburgi fejezetébe illesztette be az özvegy-árva tár tervét.¹⁴

Nem mindenhol voltak azonban pozitív tapasztalatai. Naplójából úgy tűnik, néhány lelképásztor nem szívesen avatta be őt az egyház számadásának titkaiba. Szemere ezt tudatlanságnak, szeretetlenségnek érezte: „S néha annyira boszantattam s boszankodtam, hogy szándékkal felha-

¹² A témát érintő legújabb szakirodalom: KOZÁRI MÓNKA: A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig. Bp., 2012.

¹³ SZEMERE, 1845. II. köt. 206. p.

¹⁴ SZEMERE, 1845. II. köt. 208. p.

gyok vala, ha néhanéha az oltárnak meleg kebelű férfiakra nem talállok, milyen Ammon Dresdában, Grossmann Lipcsében, Brown s Liddell Edinburgban, Braunwald Strassburgban, s ha csüggednem enged azon szent remény, hogy talán írt lelek sok özvegy s még több árva' kínaira" – írta naplójában.¹⁵ A bizalmatlanság háttérében talán az intézetek működési nehézségei állhattak. Edinburgban például hiányosságokat tapasztalt a jegyzőkönyvek vezetésében, meg is jegyezte: „az edinburghi hiányos táblákból így számolék...”¹⁶ A nehézségek ellenére Szemere itt harminc évre visszamenőleg áttanulmányozta a jegyzőkönyveket, és összeszámolta az adózó és nyugpénzt húzó özvegyeket és családokat. Az 1837. szeptember 7-i naplójegyzetében e szavakkal kezdte vallomását:

„Mint philantróp ki szenved, ha mászt szenvedni lát, utamban sokat gondolkodtam a reform[átus] papok s özvegyeik s árváik szomorú sorsárul, s a gyámolításukra fölállított jótékony intézeteket itt s Parisban, és Cseh, Szász, Porosz, Angolországban, Skotziában, Helvétziában megismerni igyekeztem, s e helyen röviden elmondom, mit e részben egész utamban tapasztalék.”

Szemere a hazai lelkipásztorok elkeserítő helyzetéről írt, amelynek háttérében társadalmi státuszuk tisztázatlansága, és teljes létbizonytalanságuk áll. Ezután az általa javasolt megoldást ismertette:

„Két lépést tartok szükségesnek: először, biztosítani a pap' sorsát, másodsor, ha meghalt, családnak segedelmet nyújtani [...] Az elmaradt papcsaládokon segíteni egyetlen mód: az özvegy s árvatár' alapítása. S hogy mind eddig szenvedni, nyomorogni hagytak annyi özvegyet s árvát, az út nyitva, a külföldi intézetek' példája szövétnekül lévén, csaknem megfoghatatlan. Én itt egy különös javaslat tétele vagy a külföldi intézetek részletes rajza helyett eléglem érinteni az elveket elvontan, miken s mik szerint egy ilyen jótékony intézet alapíthatik.”¹⁷

Szemere Bertalan felvázolta egy megalapítandó árvatár alapszabályait négy pontban. Az első pontban a tagsággal, a másodikban a jövedelemmel, a harmadikban az adózással és haszonvétellel, a negyedikben az intézet szerkezetével, irányításával és adminisztrációjával foglalkozott. Javaslati pontjait a külföldi intézetek példáival illusztrálta. A porosz Kurmark, Altenburg hercegség, és a skót presbiteriánus egyházak gyakorlatát mutatta be, valamint Strassburg, Bern és Edinburg intézeteinek alapszabályait és számadásait használta fel. Későbbi munkájában – mellyel a következő fejezetekben foglalkozunk – további példákat hozott Prága, Drezda, Lipcse, Berlin, Potsdam, Halberstadt, Kassel, Párizs és Bern jótékony intézeteiről.

¹⁵ SZEMERE, 1845. I. köt. 76. p., II. köt. 207–208. p.

¹⁶ SZEMERE, 1845. II. köt. 207. p.

¹⁷ SZEMERE, 1845. II. köt. 204. p.

Az *utazás külföldön* második kiadásában Szemere lábjegyzetet helyezett el a következő tájékoztatással:

„Utazásombul megtérvén, 1838-ban, April[is] 30kán, a Tiszáninneni egyházkerület' gyűlésében e tárgyat indítványba hoztam, s küldöttség neveztetvén ki, tervemet ez elfogadta, s jelenleg az intézet már életbe lépett, s alaptőkéje több ezer forintra növekedett.”¹⁸

3. Szemere indítványa

3.1. Beszéde az egyházkerület ünnepi közgyűlésén

Szemere Bertalan 1838 februárjában tért vissza borsodi otthonába, és még ugyanezen év áprilisában ismertette tervét a Tiszáninneni Református Egyházkerület tavaszi miskolci közgyűlésén. Az 1838. április 29-én kezdődő gyűlés rendkívüli eseménnyel párosult. Szathmáry József (1763–1848) miskolci lelkész–egyházkerületi szuperintendens jubileumi ünnepséget tartották. A hetvenöt éves Szathmáry fél évszázada végezte lelképásztori szolgálatát az egyházkerületben, negyvennyolc éve prédikált Miskolcon.¹⁹ A feljegyzések szerint az ünnepségre és a ritka jelenet látására roppant nagyságú tömeg hullámzott a miskolci újabb templom felé, a helyiek mellett a szomszéd vidékekről is érkeztek látogatók. A szuperintendens nagyszámú lelképásztortól kísérve vonult be a templomba, őket a nemesek és a világi előkelőségek csoportja követte. A szószéken Szathmáry József az isteni gondviselésről és szeretetről prédikált, mely egész addigi életét kísérte. Utána Apostol Pál (1787–1860) miskolci másodpredikátor–egyházkerületi főjegyző tartott beszédet, fölolvassa a következő Igét: „Szenteljétek meg az ötvenedik esztendő... Legyen az nektek örömmünnep.” (3Mózes 25, 10). A prédikációk után Garas Sámuel egyházkerületi világi jegyző és Pálóczy László (1783–1861) Borsod vármegye országgyűlési követe, a miskolci gyülekezet segédgondnoka üdvözölte a szuperintendenst. Az ünnepi vasárnapon Miskolc mindkét templomában az alkalomhoz igazították az istentiszteletet. Az újabbikban a sárospataki anyaiskola énekkara, a régebbiben a miskolci líceumi kar énekelt.²⁰

¹⁸ SZEMERE, 1845. II. köt. 205. p.

¹⁹ Szathmáry (Paksi) József (1763–1848) Szathmári Paksi Ábrahám református szuperintendens fia. A forrásokban többnyire Szathmáry Józsefként szerepel. Tanulmányait Sárospatakon végezte, majd Bécsben, Göttingenben és Marburgban folytatta. 1788 és 1789 között Szikszón, 1790 és 1848 között Miskolcon volt lelkész, 1817-től az Alsó-Borsodi Református Egyházmegye esperese lett. A Tiszáninneni Református Egyházkerületnek előbb aljegyzője, később főjegyzője, 1823-tól szuperintendense. A göttingeni egyetemről 1830-ban teológiai doktori címet nyert. Szathmáry József halotti jelentése és nekrológja: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1848. 4. sz. 125. p., 23. sz. 696–730. p.

²⁰ Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára. (továbbiakban: TiREL.) B–9. (= Egyházkerületi gyűlések jegyzőkönyvei, 1837–1838.) 169–170. p. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv (továbbiakban: közgy.jkv.) Miskolc, 1838. április 29. 6. pont.

A közgyűlés az ünnepség miatt csak április 30-án kezdte meg ülését. Egyházi elnöke Szathmáry József, világi elnöke Teleki József gróf volt. Jelen voltak az egyházmegyék esperesei és jegyzői, számos lelkész, a sárospataki és miskolci iskola képviselői, az egyházkerület aljegyzője és főjegyzője, diakónusa és dékánja, valamint a vármegyei nemesség egyházi ügyekben szerepet vállaló tagjai. A gyűlés elején a szuperintendens Teleki József gróftól köszöntötte: áldást kívánt életére, és megköszönte, hogy jelenlétével megtisztelte a közgyűlést.²¹ Szemere Bertalan 1838. április 30-án szólalt fel a közgyűlés előtt. Beszédében indítványt tett a papok sorsának jobb biztosítására és egy özvegy-árva tár felállítására:²²

„Kérek tisztelettel figyelmet és még előbb bocsánatot, hogy szólok azon urak előtt, kiknek itt választásuknál fogva székök van, de ha tudjam, hogy valaki teendi azon indítványt, mit teendő vagyok, bizonyosan hallgatni fogtam volna. Korunk bélyege kettő: humanitas és philantropia – mindenik a keresztyén vallás, szabadság, és műveltség gyümölcse, mindenik olly eredmény, melly tisztán emberi, s az értelem s okosság által meg szenteltetett (...) Ebben van oka s eredete azon számtalan jótékony intézetek s egyesületeknek, mellyeket az élet minden viszonyaiban naponként látunk keletkezni [...] Így történt, hogy utazván, minden illy intézet ajtaján sóhajtvá léptem be, emlékeztvén, hogy ebben is szűkölködik szegény hazánk. [...] És a többek közt, gyakran eszembe ötlék a tisztas papi rend, s annak és özvegyeinek és árváinak sorsa.”²³

Szemere beszédet tartott a református lelkészeknek társadalmi rétegeket összekötő szerepéről, e szerep visszasságairól és a lelkészcsaládok nehéz élethelyzetéről. A lelkész összekötő kapocs a társadalomban, egyszerű léte által a néppel egyesül, műveltsége által pedig a felső osztállyal. A lelkészek állapotát nehezíti rangjuk, mi az úr és a nép közé helyezi őket, azonban egyik csoportba sem tartoznak igazán. Sajátjuk nincs, mint az úrnak, kézimunkához nem értenek, mint a nép. Fizetésük alig elég szükségleteikre, gyermekeiket adósság nélkül ritkán nevelhetik, ráadásul a lelkészi hivatal

²¹ Uo. 171–172. p. Egyházkerületi közgy.jkv. Miskolc, 1838. április 29. 6. pont.

²² Szemere Bertalan levele Szemere Pálhoz. Vatta, 1838. május 7. – Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. (továbbiakban: RL.) Szemere-tár. 16. köt. 34. levél. 207–210. p. Szemere Bertalan leveléhez mellékként csatolta Indítványát, vagyis azt a beszédet, amelyet egy héttel korábban elmondott az egyházkerület gyűlésén. Ez a beszéd kisebb változtatásokkal bekerült a később kinyomtatott munkába, ám ott már nem szerepelnek a tanácshoz intézett bevezető szavai. Ebből a forrásból ismerjük Szemere Bertalan eredeti teljes beszédét. Szemere Pál válaszlevelében azt írta, hogy Indítványát közzétette, és aggódott Szemere Bertalanért, amiért túlságosan sok dolgot vállalt egyszerre. Szemere Pál levele Szemere Bertalanhoz. Pest, 1838. május 20. In: Szemere Pál munkái. Szerk.: Szvorényi József. Bp., 1890. III. köt. 321–322. p.

²³ Uo. 209. p.

méltósága miatt az egyház a kereset legtöbb nemétől eltiltja őket. A lelkészek nincsenek biztonságban az eklézsiában, hiszen a gyülekezetük bármikor elmozdíthatja őket. Az elmozdított vagy meghalt apa után a támaszától megfosztott család nyomorba kerül:

„Ki tudja megindulás nélkül nézni az özvegy anyát, ki ínségtől kísérve hagyja el árvaival a kis lakot, mely többé nem övék, mellyet az atya könyörgései s a gyermekélet ártatlan emlékezetei megszenteltek; kiknek nincs más menedékök, mint e nagy világ, s egyetlen pártfogójok a gondviselés? Mert a papnak laka van csak míg él s míg tetszik a népnek, az egyház családnak nem öröke, s abból, ha nem előbb, halálakor bizonyosan ki kell költöznie. S ha nem gyűjti, mit annak hagyhasson, vagy ha a csekély jövedelemből avagy kötelessége elmulasztása nélkül semmit nem lehet megtagarítania, mi lesz háznépéből? Eklézsiája új papot s háznépet táplál, itt többé nincs hazája, a hideg világ pedig inkább szaporítja, mint enyhíti az ismeretlen kinait. Valóban életkeserítő gondolat s kép, mely gyakran háborgathatja s kötelességéhez is hűtlenné teheti az apát, hogy minden lelkiismeretes szolgálatával sem biztosíthat szeretteinek bár mi szűk segedelmet.”²⁴

Szemere a közgyűlés előtt beszámolt külföldi útjának eredményeiről és ismertette azokat a helyeket, ahol a jótékony intézeteket tanulmányozta. Mivel a részletes tervet adatok hiányában ekkor nem készíthette el, ezért egy küldöttség kinevezését kérte. A küldöttség a következő egyházkerületi gyűlésre készítse el javaslatát két kérdésre válaszolva: 1. Miképpen lehet biztosítani a papok állapotát a szabad választás veszélyeztetése nélkül? 2. Özvegy és árvatár mi módon alapítható legállandóbban és legcélszerűbben, belefoglalva a felsőbb tanítók özvegyeit és árvaikat, és bizonyos megszorítással a falusi iskolamesterekeit is. Szemere felajánlotta, hogy a külföldön összegyűjtött és lejegyzetelt intézeti alapszabályokat és tapasztalatait az egyházkerület vagy a felállítandó küldöttség előtt közzéteszi. Zárásként arról beszélt, hogy indítványa nemcsak a szerencsétlenek, hanem az egész protestáns papi rend összes tekintetének és méltóságának ügye. Arra biztatta a közgyűlésen résztvevő egyházi és világi előkelőket, hogy adományaikkal járuljanak hozzá az intézet felállításához.

3.2. Ajánlások és alapítványok a tár gyarapítására

Az egyházkerületi ünnepségen és a közgyűlésen részt vett Teleki József (1790–1855) gróf, a Pesti Református Egyházmegye gondnoka, a Tiszáninneni Református Egyházkerület és a Sárospataki Református Kollégium főgondnoka.²⁵ Teleki pártfogása alá vette az árvatár ügyét, és szá-

²⁴ Uo. 209–210. p.

²⁵ Teleki József gróf (1790–1848): A felsorolt egyházi tisztségek mellett 1840-től koronaőr, 1842 és 1848 között Erdély kormányzója, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, számos alapítványt tett, tudományos munkát végzett, a magyar történettudomány jelese. Leghíresebb munkája a Hunyadiak kora Magyarországon. 1842-től az

mosan csatlakoztak hozzá a jelenlévők közül. Tizenkilencen ajánlották fel, hogy életük végéig rendszeres éves pénzadománnyal fogják támogatni a tár működését. Az összesen évi 194 forintnyi felajánlás a következő adományozók pénzéből állt össze: Teleki József (60 forint), Puky István (10 forint), Máriássy László (6 forint), idősebb Ragályi Zsigmond (10 forint), Ragályi Pál (10 forint), Fáy Ferenc (10 forint), Szathmáry Király József (10 forint), ifjabb Ragályi Károly (8 forint), idős Szathmáry Király Pál (10 forint), Pálóczy László (3 forint), Dobozy Antal (5 forint), Tolcsvai Nagy Gedeon (10 forint), Herke Lajos (10 forint), Gentsy László (5 forint), Máriássy István Kálmán (10 forint), Szent Imrey József (5 forint), Ragályi Ferdinánd (5 forint), Szemere Bertalan (5 forint), Garas Samu (2 forint). Hárman közülük alapítványt tettek. A felajánlott 1266 forint és 40 krajcárral összesen 76 forintnak a tőkét is biztosította Teleki József (1000 forint), Puky István (166 forint és 40 krajcár) és Máriássy László (100 forint). Aláírásukkal kötelezték magukat a vállalat teljesítésére. Az egyházkerületi tanács felszólította az egyházmegyék képviselőit, hogy ők is hasonló ajánlatteklekre ösztönözzék a világi rendet.²⁶

3.3. Az árvatári küldöttség megalakulása

Szemere Bertalan beszédét vita követte, majd a feladatok végrehajtására és tervekészítésre egyházkerületi küldöttséget választottak. A bizottság tizenhárom tagból állt: Szathmáry József szuperintendens, Puky István, Ragályi Zsigmond, Ragályi Pál, Szathmáry Király József, Pálóczy László, Tolcsvay Nagy Gedeon, Szemere Bertalan, Herke Lajos, Apostol Pál, Futó Sámuel, Somosi István, Szombati Dániel. Az egyházkerületi tanács arra kérte fel a küldöttség tagjait, készítsenek tervet arról, hogyan lehetne sikeresebben biztosítani a szolgálatra alkalmatlanná vált lelkipásztorok maradék éveit, és miként lehet szervezett formában gondoskodni hátrahagyott családtagjaikról.²⁷ Az ügy sikeréhez minden bizonnyal hozzájárult a jubileumi ünnepi hangulat, mely aktuálissá tette Szemere Bertalan közgyűlési felszólalását. Szathmáry József még tíz éven át hirdette Isten ígését, csaknem betöltötte nyolcvanötödik életévét, amikor 1848. január 11-én elhunyt. A református szuperintendensek és az általa kormányzott Tiszáninnen Református Egyházkerület papjainak legidősebbike volt.²⁸

Az árvatári küldöttség munkáját Szemere Bertalan irányította. 1838. május 7-én levelet írt rokonának, Szemere Pálnak. A levélben beszámolt arról a munkáról, melyet felvállalt és keresztülvinni igyekezett. Sokan mondtak neki köszönetet indítványáért, de tisztában volt azzal, mennyi munka várja még:

erdélyi egyházkerület főgondnoka is. ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. (3. jav. és bőv. kiad.) Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. 626–627. p.

²⁶ TIREL. B–9. 175. p. Egyházkerületi közgy.jkv. Miskolc, 1838. április 29. 21. pont.

²⁷ Uo. 22. pont.

²⁸ Szathmáry József halotti jelentése és nekrológja: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1848. 4. sz. 125. p., 23. sz. 696–730. p.

„beszédem a szuperint[endentia] gyűlésén – némi vita után Telekyvel s a szuperint[enden]sszel, elfogadtaték s küldöttség nevezteték, tagául én is. Én e lépésemmel a papok életébe igen befűztem magam, s többen jöttek hozzám megköszönni az egész papság nevében. Az igaz e célban, e tárgyért sok goromba fogadást szenvedtem a külföldön, s reá sok napokat áldozám. De ha sükerét óhajtom, egy tervemen kívül még többet kell dolgoznom a küldöttségnek magának felvilágosítására.”²⁹

Szemere Bertalan 1838. június 1-i keltezéssel megírta azt a munkát, mely tartalmazta külföldi tapasztalatainak összegzését és részletes tervét a papok és családjuk biztosítására. Írását az egyházkerületi küldöttségnek 1838. június 6-án mutatta be, melynek ezt a címet adta: *Arrol, míg él, miképen lehet biztosítani a' pap' sorsát? Meghalván, özvegy 's árvatár mikép alapítható legczélszerűbben? Véleménye 's Terve*. Ezt az írást vette alapul a küldöttség saját munkálataihoz, pontról pontra elemezve annak megvalósíthatóságát.³⁰

1838. szeptember 30-án az Átányban kezdődő egyházkerületi közgyűlésen ismét tárgyalták az árvatár ügyét. A Szemere által beadott részletes tervről úgy rendelkeztek, hogy a küldöttség és az egyházmegyék kapják meg azt tanulmányozásra. A küldöttség tagjai várják be a prédikátorok tudósításait, melyből megtudhatják véleményüket, valamint arra is fény derülhet, hogy ragaszkodnak-e avagy nem az intézet felállításához. Ugyanitt azt is a küldöttség feladatául írták elő, hogy foglalkozzanak az újonnan felajánlott pénzek és adományok sorsával: mennyit osszanak abból ki évenként és mennyit fordítsanak a tőke növelésére?³¹ Megkezdődött Szemere tervének terjesztése az egyházmegyékben, melyet másolatokban köröztettek a lelkipásztorok között. Több esperes úgy rendelkezett, hogy egyházmegyei küldöttséget válasszanak. Ezek feladata volt, hogy a lelkipásztoroktól begyűjtsék a leveleket, és az egyházkerületi tanács számára összegezzék a papság véleményét és javaslatait.

4. Szemere terve

4.1. Reformjavaslatok a papok sorsának biztosítására

²⁹ Szemere Bertalan levele Szemere Pálhoz. Vatta, 1838. május 7. – RL. Szemere-tár. 16. köt. 34. levél. 208. p.

³⁰ TiREL. B/LXI/27.165/140/. Szemere Bertalan: *Arrol, míg él, miképen lehet biztosítani a' pap' sorsát? Meghalván, özvegy 's árvatár mikép alapítható legczélszerűbben? Véleménye 's Terve*. Kézirat. Írta Csobajon 1838. június 1-jén. Az egyházkerületi küldöttséghez intézte 1838. június 6-án. Szemere kézírata a később nyomtatott szöveggel tartalmilag megegyezik, a nyomtatás előtt stilisztikai változtatások történtek benne, illetve Csobaj helyett Vattát tüntette fel keltezési helyül.

³¹ TiREL. B–9. 316. p. Egyházkerületi közgy.jkv. Átány, 1838. szeptember 30. 205-206. pont.

Szemere munkája első részében először azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy miért változtatják a lelkészek olyan gyakran szolgálati helyüket. Ezzel összefüggésben elemezte az eklézsiák szabad meghívási és elbocsátási jogából fakadó káros következményeket és a budai kánonok ide vonatkozó részét.³² A gyakori helyváltoztatás miatt a pápi hivatal már nem bír eredeti méltóságával, az igazi tehetségek helyett egyre inkább azok választják foglalkozásul, akik a megélhetést szeretnék maguknak biztosítani. Ha a pap a szabad elbocsátási jog miatt túlon túl függ az őt eltartó gyülekezettől, akkor sem erkölcsi hatóerejét, sem függetlenségét nem tudja megőrizni, és pusztán játékszere lesz híveinek. A szakma erkölcsileg fellazult, mert olyanok is megszerezhetik a képesítést, akik arra alkalmatlanok. Túl sokan várnak szolgálati helyre és felszentelésre, sokan tisztességtelen eszközökkel próbálnak szószékhez jutni, és a lelképásztorok nincsenek biztonságban káplánjaik mellett. „Pótló s földöző szabályok e roszon nem segítenek, a javítás gyökeres legyen, mert a rosznak fészke mélyen fekszik” – írja.³³

Javaslatait úgy foglalta össze hat pontban, hogy ne csorbuljon az eklézsiák régi hagyományú szabadsága, de helyre lehessen állítani a pápi hivatal méltóságát:

1. Szabály. A leendő papokat, főleg erkölcsi tekintetben szigorúbban ellenőrizték az eddigénél, és ha alkalmatlanok, eleve tanácsolják el őket a pályától.
2. Szabály. Amíg van fölszentelt pap, addig káplánt nem szabad fölszentelni és meghívni a szolgálatra.
3. Szabály. A meghívott és a meghívást elfogadott pap három évnél korábban nem hagyhatja el ekléziáját.
4. Szabály. Az ekléziának joga van bárkit meghívni az egyházmegye felszentelt papjai közül, a tanácsnak csak a tudomásulvétel miatt kell bejelenteni azt. Más egyházmegyéből csak két esetben lehet papot

³² Lelkészt hívni az egyházközség joga, de lelkészt elbocsátani a felsőbb egyházi szervek tudta és beleegyezése nélkül nem lehet. Az engedélyt a lelkész meghívására vagy elbocsátására alapos ok nélkül nem tagadhatják meg a felsőbbbségek. Az elmozdított lelkészeket más egyházakba kell áttenni. Hogy az egyházak meghívási joga épségben maradjon, de a gyakori visszaéléseknek (hivatalvásárlás, befolyásolás, ármány, acsarkodás) is korlátot szabjanak, úgy határoztak: a meghívással az egyházközségek a korábban szokásos egy év helyett csak háromévente élhetnek. Az elbocsátásról az egyházmegyei tanácsot értesíteni kell, aki mindkét fél álláspontját megvizsgálja. Ha a szívek elidegenedésén kívül más ok nincs az elbocsátásra, akkor a hívek kétharmadának szavazatait kell összeszedni és az elbocsátást nem lehet megtagadni. Jóllehet a budai kánonok hivatalosan sosem emelkedtek törvényerőre, de az egyházmegyei rendszabásokban sokszor figyelembe vették azokat (IX. kánon 13. pont.). Forrás: Az 1791. évben Budán tartott nemzeti zsinatban hozott egyházi Kánonok. In: *Sárospataki Füzetek*, 1860. 1. sz. 60–62. p.

³³ Szemere Bertalan' terve egy pápi özvegy 's árva-tárról, és arrul: mikép lehet a' pap' sorsát biztosítani a reformátusoknál? Közli [Molná]R A[antal] református pap. Pest, 1840. (továbbiakban: SZEMERE, 1840.) 12. p.

meghívni: ha a pap meghal, vagy ha hivatalától örökre megfosztják. Ha valaki ármány és bűnös áskálódás által jut parókiához, azt hivatalától örökre meg kell fosztani.

5. Szabály. Hívhatási joga az eklézsiának három esetben van. Ha papja meghal, ha bűnökért és erkölcstelen tettekért hivatalától örökre megfosztják vagy ideiglenesen felfüggesztik az egyházmegyei és egyházkerületi tanácson, valamint ha fejenként vett szavazás után kiderül, hogy a hívek 9/10-e lelki elidegenedést érez papja iránt. Ritkulni fog az elidegenedés, ha a papokat arra kötelezzük, hogy könyv nélkül tartsák meg a prédikációt.³⁴

6. Szabály. Ha a pap betegség vagy öregségi erőtlenség miatt akadályozva van a szolgálatban, akkor rövid ideig tartó akadályozás esetében a szomszéd papok és a helyi iskolamester tartsák meg az istentiszteletet, hosszabb akadályozás esetén a pap káplánt hívjon tetszése szerint, örökös akadályozás esetén az eklézsia helynököt válasszon a papok vagy káplánok közül, aki a jövedelem felét kapja meg.

Szemere felhívásának köszönhető, hogy az egyházkerület napirendre tűzte a papmarasztás, a káplántartás és a kegyelem esztendő újratárgyalását. 1840 májusában Miskolcon küldöttséget neveztek ki, melynek tagja a világi rendből Puky István, Tolcsvai Nagy Gedeon és Ragályi Károly, az egyházból Futó Sámuel abauji, Dapsy József gömöri, Jászay Mihály felsőzempléni esperes, valamint Vattay György Torna megyei főjegyző lett. Feladatuk, hogy dolgozzák ki annak rendszerét, miként gyűjthető be az egyházmegyei és lelkipásztorok véleménye és szavazata a megnevezett tárgyakban, és miként vonhatóak be a kérdés rendezésébe. Céljuk az volt, hogy az egyházmegyéknél eltérő szokásokat és gyakorlatokat összehangolják, és felkészüljenek az új egyházi rendszabályok meghozatalára („célszerűen rendelkezni, s az egész Egyházi Kerületben rendelkezési egyformaságot be hozni miként lehessen?”).³⁵ Szemere munkája első részében olyan problémákat és témákat fogalmazott meg, amelyekről mindenki tudott, és amelyek megoldása már régóta napirenden volt. Javasatai ennek ellenére nagy visszhangot váltottak ki. Neki köszönhetően számos fórumon megfogalmazták, hogy a református egyháznak új és egyetemes érvényű törvényekre és rendszabályokra van szüksége, melyet csak egy országos zsinat megtartásával és új kánonok meghozatalával lehet keresztülvinni. Indítványával és tervével majd a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hasábjain is foglalkoznak. A terv első része, a papok sorsának biztosítása váltotta ki a nagyobb visszhangot, mert az abban megfogalmazott

³⁴ „Kis oknak látszik, de nem az, sőt mélyeb hatásu, kivált a falukon, mint vélik sokan. Az idős papok nagy része meg szokott utáltatni a néptől, s oka a beszéd ügyetlensége, zavaros, botránkoztató elmondása, mi a legjobb munkát is elrontja.” SZEMERE, 1840. 14. p. Szemerének ez az állítása néhányaknak nem tetszett, talán mert túlságosan szókimondó volt.

³⁵ TIREL. B–10. (= Egyházkerületi közgyűlések jegyzőkönyvei 1839–1840.) 193–194. p. Egyházkerületi közgy.jkv. Miskolc, 1840. május 6. 33. pont.

kérdések egyetemesen érintették az egész református egyházat. Tervéről úgy írtak, mint amely elsősorban fontos egyházi reformkérdésekkel áll kapcsolatban, és mindenekelőtt a kánonok megújítására vonatkozik:

„Mi is ezt tartjuk mindenekfelett szükségesnek. Mert a komjáti cánonok 1626[ban] készültek, a gelei cánonok 1649[ben] nyomattak ki, mellyeknek némelly czikkeik a 200 éven át kifejtett 's megalapított törvényhozási elvekkel merőben ellenkeznek; mik ha megtartatnak, jelenkorunkban gúnytárgyak leendiink; ha nem, nincs törvény, csak változó jó tetszés 's önkény kormányoz. E törvényekről értekezniünk kell előbb, mintsem zsinatra menjünk, nehogy, mint a budain, készületleneknek találtsunk. Azért legörömbestebb nyitjuk meg lapjainkat olly értekezéseknek, melylyek az eltörlendő, módosítandó, ujonan alkotandó egyházi törvényeket tárgyazzák. Lapjaink elfogadandják a' pipafüst közt származott idves eszméket, mik, ha meg nem iratnak, nem közöltenek, a' pipafüsttel együtt légebe szállnak.”³⁶

Szemere munkája széleskörű hatását és ismertségét annak is köszönhette, hogy időközben nyomtatásban is megjelent.

4.2. Egyházi biztosítóintézeti terv

Szemere Bertalan munkájának második felében előbb a külföldi tapasztalatait ismertette, majd rátért a felállítandó biztosítóintézet javasolt szabályzatára. Minden pontot külön magyarázatokkal látott el, táblázatokat készített, valamint számításokat–becsléseket végzett. Intézetének az *egyházi özvegy s árvatár* nevet adta, mert tervét megvalósíthatónak vélte általában minden egyházkerületben, különösen pedig a Tiszáninneri Református Egyházkerületben.

Az alapszabályokat öt pontban foglalta össze Szemere Bertalan:³⁷

1. Tagok. 1.) Felszentelt papok a felszentelés első évétől kezdve. 2.) A sárospataki, a miskolci és más felsőbb iskolák rendes tanítói hivatalba lépésük kezdetétől. 3.) A városi és falusi 32 évet be nem töltött iskolamesterek, akiket az egyházmegye megvizsgált jó magaviseletükre és a tanítói pályán megmaradásukra nézve. 4.) A tagság független attól, hogy valaki házas-e vagy nőtlen. Ha valaki kilép a papi – tanári – iskolamesteri hivatalkörből, vagy attól örökre eltiltják, annak özvegye és árvái elvesztik a jövedelemhez való jogukat. Ha valaki ismét hivatalba lép, akkor a közbeeső időre vonatkozó befizetés kétszeresét köteles a tárba beadni.

2. Jövedelem. 1.) Minden tag köteles felszentelésekor vagy hivatalba lépésekor 15 forintot fizetni a tárba. Ettől az első betételtől mentesek az intézetet felállító tagok. 2.) A tagok évenként adózni kötelesek a tárba, az adózás mértéke ötévente kerül megállapításra. Az egyházközségek, a tanárok és az iskolamesterek jövedelmük alapján három osztályba vannak be-

³⁶ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1842. 6. sz. 62. p.

³⁷ A pontokat több helyen összefoglalva, az olvashatóság miatt nyelvileg egyszerűsítve közöljük.

sorolva. Az első osztályba esők 5, a második osztályba esők 10, a harmadik osztályba esők 15 forintot adóznak évenként. 3.) Az ekléziák és hivatalok pénzének azon része a tárba kerül, amelyet eddig az özvegyeknek fizettek kegyelem díjúl.³⁸ 4.) Az az összeg, amely az év meghatározott ünnepnapján az egyház perselyeibe kerül. 5.) Ha valaki újra házasodik és felesége tíz évvel fiatalabb nála, akkor 10 forintot fizet a tárba, és annyiszor tíz forintot fizet, amennyivel fiatalabb nála a felesége. Emellett egy ízben adózásának kétszeresét is köteles befizetni. Ha olyan özvegyet vesz nőül valaki, aki előző férje jóvoltából már részesül az intézet juttatásaiban, az mentesül a tíz forinttól és az adózás kétszeresétől. 6.) A tett és még teendő ajándékokból. 7.) A kegyes alapítványokból és hagyatékokból.

3. Nyugpénz. 1.) Az az özvegy, akinek férje 16 évnél tovább adózott, az összes befizetésnek a felét kapja meg évente, így két év alatt visszkapja férje teljes befizetését. Az az özvegy, akinek férje 16 évig vagy annál rövidebb ideig adózott, az az osztályához mért 16 évi adózás felét kapja meg évente, így az első osztálybeli évenként legalább 40, a második osztálybeli legalább 80, a harmadik osztálybeli legalább 120 forintot kap. 2.) A javasolt eredeti nyugpénz nagyságának megváltoztatásáról, az új nyugpénz mennyiségének meghatározásáról az egyházkerületi tanács háromévente dönt. 3.) Az intézet megalapítása után először öt év eltelte után lehet új szabályokat hozni. 4.) Az özvegy akkor kapja meg első nyugpénzét, mikor férje halála után annak fizetésében már nem részesül. Ha nem maradt özvegy, akkor az árvák az apjuk halálát követő fél évben kezdik el kapni a nyugpénzt.³⁹ 5.) Az özvegy nem kap több pénzt ha férjhez megy, a nyugpénz megszűnik abban a félévben, amelyben jegyváltása megtörtént. Az árva nem kap több pénzt, ha 18. életévét betöltötte, illetve ha megházasodott. 6.) Ha az özvegy intézeti taghoz megy nőül, és második férje is meghal, akkor azután kapja a nyugpénzt, amely után több jár neki. 7.) Ha az árvákat az özvegy tartja el, akkor az egész nyugpénzt ő kapja. Ha egy papnak több házasságból származó árvái is maradnak, és özvegye az első házasságból származó gyermekekről nem gondoskodik, akkor csak a nyugpénz felét kapja meg, másik fele az összes 18 éven aluli gyermek között egyenlő mértékben kiosztásra

³⁸ Kegyelem évnek, özvegyi évnek nevezték a prédikátori év lejárta után következő egyévnvi vagy félévnvi időszakot, melynek kedvezményei az elhunyt lelkipásztor családját illették. A kegyelem év alatt az özvegy továbbra is a parókián maradhatott gyermekeivel, a prédikátori fizetés és a konvenció őt illette, azonban a káplánt neki kellett eltartania. Megosztotta vele a parókiát, táplálta, valamint fizetése meghatározott részét a káplánnak kellett adja. PÁLYI, 2012. 353. p.

³⁹ Csonka évnek, hagyatéki évnek vagy maradék évnek nevezték a prédikátori esztendőből a lelkipásztor halála után fennmaradó időszakot, vagyis a halálozás napjától a legközelebbi lelkészváltásig tartó időt. Úgy tartották, hogy a csonka év jövedelme az elhunyt lelkész hagyatéka, mely az özvegyet és gyermekeit illeti. Az elhunyt családja a prédikátori év végéig a parókián maradhatott, költözésre kényszeríteni nem lehetett. A hívek gondozását a szomszéd települések lelkipásztorai vagy az esperes által kinevezett helyettes lelkész, káplán, adminisztrátor végezte. A káplán a parókián lakott és a fizetésen az özvegyel osztozott. PÁLYI, 2012. 353. p.

kerül. Ugyanez történik, ha nincsen özvegy, csak árvák vannak. 8.) Ha a lelkész halálakor csak árvák maradnak, akkor a nyugpénz fele, melyet az özvegy kapott volna, a tárban marad. Ha csak egy árva marad, akkor a kiosztandó pénzt egynegyedével csökkentik. 9.) Ha az intézeti tag gyermek özvegycet vesz nőül, annak gyermekei nem jogosultak nyugpénzre. Ha a nyugpénzes özvegy férjhez megy egy nem intézeti taghoz, akkor az intézeti tagsággal rendelkező korábbi férjének árvái a házasságkötés miatt megszűnt nyugpénz felét fogják kapni. 10.) A nyugpénzt évente két részletben kapják meg a jogosultak. Első felét március 15-ig, a második felét szeptember 15-ig. 11.) Az a pénz, melyet egyszer az intézet tőkéjéhez csatoltak, soha nem fordítható többé kiosztásra.

4. Kormányzás. 1.) Az évenkénti adózás befizetése két részletben történik, március és szeptember első tizenöt napjában. A beszédést az egyházmegyeiek intézik, aki befizetését elmulasztja, azt az esperes megintja. Haladékot április és október 1-jéig kapnak, aki addig sem rendezi késését, annak büntetésül 1/5 résszel megemelik adózását, és az egyházközség gondnoka által levonják fizetéséből. 2.) Az egyházkerületi gyűlés háromévente választja meg az intézet pénztárnokát, aki kezeli a pénzügyeket, nyugtatványokat ír és fogad, és jegyzőkönyvet vezet. A pénztár egyik kulcsa nála van. 3.) Az egyházkerületi gyűlés háromévente választja meg az intézet ellenőrt, aki a pénztárnok minden munkáját ellenőrzi, az ő aláírása nélkül érvénytelenek a nyugtatványok, a jegyzőkönyv és a félévenkénti számadások. Külön jegyzőkönyvet is vezet, a pénztár másik kulcsa nála áll. 4.) Választmányt állítanak fel, amely a hét egyházmegye által háromévente választott 14 tagból áll. Minden egyházmegye 2 tagot küld a választmányba. Elnökét az egyházkerületi gyűlés nevezi ki, titkárt saját maga választ. Évenként kétszer ülésezik, megvizsgálja a pénztárnok számadásait, tudósítja az egyházkerületi gyűlést, az egyházmegyeiek által javasolt tagok és nyugpénzesek táblázatát megvizsgálja. Foglalkozik a tőkepénz kezelésével, és előterjeszti az egyházkerületnek javaslatait. A választmányból minden gyűlésen legalább hét tagnak jelen kell lennie, minden egyházmegyéből egynek. Változtatásokról szavazással döntenek, egyenlőség esetén az elnök dönt. 5.) A fő felügyeleti jog az egyházkerületi tanácsé, új szabályokat és módosításokat csak az hozhat. 6.) A szabályok és a választmány évenkénti tudósítását ki fogják nyomtatni, és a tagoknak megküldeni.

5. Pótlékszabályok. 1.) Az egyházmegyeiek némelyikében működő özvegytárak a részvényesek évenkénti adózásának lerovásául átfordíthatók az új intézetbe. 2.) Az intézetre vonatkozó gyakorlati utasítások és eszközök kidolgozása a legelső választmány feladata legyen.

Szemere Bertalan részletes számításokat végzett. Kalkulációját a hét egyházmegye 342 anyaegyházközségében szolgáló lelkészre és 20 felsőbb iskolai tanítóra alapozta. Megbecsülte a patrónusok évenkénti ajánlásából begyűlt összeget, a perselyek jövedelmét, az új papok belépti díjának nagyságát. Nem számította a bizonytalan belépésű iskolamesterek adózását és a váratlan adományokból, hagyományokból származó bevételt. Mivel a tár jövedelme az első öt évben csak növekedik, és a nyugpénzek csak a hatodik évtől kerülhetnek kiosztásra, ezért így számított: a hatodik évben kiosztás-

ra kerülő jövedelem összesen 5188 forint és 13 krajcár lesz. Ez az összeg két részből tevődik össze. Egyik rész az addig begyűlt 21853 forint és 34 krajcár kamata, mely 1311 forint és 13 krajcár, a másik rész a hatodik évi adózás, mely 3877 forint.

Munkája végén Szemere Bertalan három pontban foglalta össze az intézet erkölcsi hasznát: 1.) A papot a jövő iránti megnyugvás vidámmá és nyugodttá teszi, így kötelessége teljesítésére alkalmasabb és készebb lesz. 2.) Az adózás a papcsaládokat takarékosra szoktatja, ami nagy erkölcsi erő. 3.) Az adózás évenkénti ismétlődése emlékezteti a családot az öngondoskodás és az előre gondolkodás fontosságára.

5. A papság véleménye Szemere tervéről

5.1. Gömöri Református Egyházmegye

„Tek[intetes] Szemere Bertalan Úr által készített terv Megyénkbeli minden Papokkal vélemény adás véget közöltetvén, és ennek öszve pontosítására Biztosság nevezetvén ki. [...] A feladat 1^{sőbb} ágát, az élő Papok sorsa biztosítását érintve Tisztelt Szemere Úrral Szabályaira nézve kezét fog, némelly pontokra nézve némi kis eltéréssel, másokat bővebben kifejtve.”

A gömöri egyházmegye 1839-ben állította fel bizottságát, melynek tagjai összegezték a lelkipásztorok nyilatkozatait. Az egyházmegye bizottsága támogatta a Szemere-tervnek azt a részét, mely a papok szigorúbb vizsgálatáról ejtett szót. Szerintük célirányosabb volna az anyaiskolában megkezdeni a kemény ellenőrzést, kis létszámú és jól ellenőrizhető papi szemináriumok felállításával. Azokat vennék fel a szemináriumra, akik a professzori kar előtt bizonyították, hogy magukban a papságra belső lelki elhívást éreznek, emellett erkölcsi és tudományos műveltségük is kiemelkedő: a többiek a polgári világban keressék szerencsájüket – állapította meg az egyházmegyei bizottság.

Jóval megengedőbbnek bizonyultak a felszentelt papokhoz. Őket inkább segíteni és támogatni kívánták emberi gyarlóságaikban. Egyetértettek azzal, hogy a könyv nélküli prédikálás csökkentheti a lelkésszel szembeni ellenérzéseket, de szerintük attól, hogy valaki nem jól prédikál, még lehet jó pap: „Sok derék, kimivelt lelkű és szelíd erkölcsű Papok emlékező tehetsége gyenge, és hogy ezek a tudományos és Egyházi Világban nagyobb haszonnal tűnjenek fel, jó lenne a N[agy] T[iszteletű] Egyházi Megyéknek, ezeknek ügyöket hathatósan felfogni.” Ezt a gyakorlatot kívánták követni akkor is, ha a lelkész erkölcsi hiányosságaira derül fény. Minthogy a pap is ember és ő is erőtlenséggel küzd, inkább atyáskodva kell vigyázni rá. Ha észreveszik gyengeségét vagy kicsapongásait, akkor az esperes levélben intse meg a vétkest, és harmadik személyt egyáltalán ne avasson be. Túl keménynek tartották azt az ítéletet, hogy a vétkest véglegesen megfoszszák hivatalától: „Mert nem jobbúlhat é meg? Nem lehet é még Istennek választott edénnye? Azomba ha ártani akarnak ellenei, a legtermészet-

sebb, ártatlanabb körülményeket is tilosaknak vétkeseknek magyarázhatják.” A papot nem bocsátanak el más hibája miatt, beleértve a feleségét vagy egyéb családtagjait is. Csak a botránkoztató felet intse az egyházmegyei kormányshék, és ha az intés sikertelen maradna, a papnak inkább engedélyezzék a válást. Ha a pap minden vele szemben támasztott kívánságot teljesít, azaz tudományokban jártas és erkölcsös életet él, akkor az egyházközség tartozik azzal, hogy a pap nyugalmára, világi sorsa javítására mindent megtegyen. A lelkipásztor elbocsátására soha, semmilyen esetben nem lehet indok, hogy már nem tetszik, nem kell, megelégtették őt. Egyáltalán nem kell szavazásra bocsátani a dolgot, a valóban indokolt esetekben döntsön az egyházmegyei tanács. A viszálykodást elkerülendő soha ne lehessen a káplán főnökének közvetlen követője az egyházközségben, még annak halála esetén sem.

Az özvegy-árva tár ügyében is szót ejtettek. Javasolták, hogy az egyházi jövedelmekre nézve négy osztály legyen, a nyugpénzes özvegy és árva egyaránt részesüljön a tárból, a meghalt nyugpénzes része szálljon élő testvéreire. Az árva, amennyiben tanuló, 18 éves korán túl is kapjon nyugpénzt legalább egy-két évig. Kérelmezték, hogy a 32 évet meghaladó, ám arra érdemes iskolatanítók is tagok lehessenek. Sürgették az egyetemes zsinat megtartását: „Hogy minden szabályok kívánt sikert nyerhessenek, Egyházi Megyénk oda vélekedik, hogy Zsinat által jelen Törvényeink kijavíttassanak, ő Felsége által megerősítetvén, így az egész E[gyház] Törvény könyvet nyerhessünk valahára.”⁴⁰

5.2. Felső-Borsodi Református Egyházmegye

A felső-borsodi egyházmegyében küldöttség alakult, amely összegezte a papságtól begyűjtött nyilatkozatokat. A prédikátorok állapotának biztosítása terén a tervezővel egyetértenek, abban teljesen megnyugszanak. A 2. szabályt illetően leszögezik, hogy a káplán szolgálataival élő eklézsia még a rendes prédikátor halála után se tarthassa meg soha prédikátorként a káplánt: „Tekintve küldöttségünk a sok visszaéléseket, cselszövényeket, ’s simoniát, melyek az efféle megmarasztásokat, s maradásokat sokszor megelőzni szokták, s ekképen az eklézsziák, és káplánok demoralisációjára tág mezőt nyitnak fel [...] Szívéből kívánja valahára az egyházi megyék, vagy egyházkerületi eklézsziák által eldöntetni, s meghatározatni örökös sinórmértékül, hogy a káplán eklézsziájában rendes prédikátornak soha semmi esetben meg ne marasztassék.” A 4. szabályhoz megjegyzi, hogy a hívhatási jog csak az illető egyházkerület lelkészeire vagy káplánjaira vonatkozzon, kívülről egyáltalán ne lehessen meghívni senkit. Javasolják, hogy a jövőben tartandó zsinaton teljesen töröljék el azt a kánont, amely a gyülekezeteknek jogot ad papja elbocsátására a lelki elidegenedés miatt. Ez az ürügy „nem ritkán, egy két hatalmas befolyású, ’s nagy tekintetű patricius, s a’mi több gyakrabban plebejus,– s a predikátorra bizonyos,

⁴⁰ TiREL. B/LXIV/28.439/19/. (= A Gömri Református Egyházmegye véleménye az özvegy-árva tárról. Kelt: Beje, 1840. március 31.)

elégyszer meg lehet alaptalan okoknál fogva megnevezett személy, ármánykodásainak szüleménye lehet”.

Az árvatár jövedelmét úgy tudnák befizetni, ha a sárospataki kollégium új épületére fizetett adót megszüntetnék, hiszen az épület nagy része már elkészült. Az így felszabadult pénzt fordíthatnák papjaik az árvatári adózásra. Az évi adózás legyen az osztályokban csupán 3, 6, 9 forint. Az adózás csak a szószerkekre kerülés második évében kezdődjön, mert az első év nagy teher a papoknak: „mint új gazdák, házuk bútorozására, s bár mi csekély gazdaságok fölkészítésére költenek kéntelenek.” Szükséges a gyülekezetek állapotának felmérése és osztályokba sorolása.

Végezetül hangot adtak a terv szerzője iránti hálaérzetüknek, és felhívták a figyelmet az iskolamesterekre, akiket a papokhoz hasonlóan minden reformban és kedvezményben részesíteni kívánnak: „Vajha a Sz[emere] B[ertalan] úr által emberbaráti nemes kebellet indítványozott, s érett fontolással, és pontos számítással tervezett egyházi özvegy, s árva pénztár, – ezen olly szükséges, és jótékony intézet, – kiterjesztetne egyszersmind az iskolamesternőkre, s árvákra is...” Felvetették annak lehetőségét, hogy az árvatár helyett illetve mellett állítsanak fel a papok és tanítók számára egyházmegyei vagy egyházkerületi takarékpénztárt a pesti intézet mintájára,⁴¹ melybe minden pap évi 3 vagy 5, minden iskolatanító évi 1 vagy 2 forintot adjon be. Kiemelték a takaréktárak anyagi haszna mellett azok erkölcsi hasznát is, hiszen az a mértékletességre, józanságra és takarékoságra vezeti a papcsaládokat.

Az egyházmegye az indítványát 1841. április 27-én Miskolcon mutatta be az egyházkerületi közgyűlés előtt.⁴²

5.3. Ungi és Felső-Zempléni Református Egyházmegye

A beérkezett papi véleményeket összesítették az egyházmegyei gyűlésen, és ezt az összesítést terjesztették fel az egyházkerületnek. Szemere Bertalan tervének első részével, a papok sorsának biztosításával nem kívántak foglalkozni, mert az arra vonatkozó reformjavaslatok és szabályok csak az egyházi törvények módosításával érhetőek el. Zsinattartást sürgettek, véleményüket pedig akkorra tartogatták, amikor az valóban aktuális lesz.

Az özvegy-árva tárral már annál részletesebben foglalkoztak. „Mint más egyéb fenálló, söt édes honunkban is naponként keletkező több több jótékony Intézetek, ugy a célba vett Papi Özvegy s Árva tár is, egyesület, s részvényesek nélkül ritkán, – s csupán tsak fejedelmi, vagy országos pártfogás alatt – létesülhetne, véleményünk szerint.” Az özvegy-árva tár részvényesei legyenek tehát a felszentelt papok mellett a fizetéssel szolgáló káplánok is, és minden anya- vagy fiókegyház. Nem tartják megvalósíthatónak Szemere osztályokba sorolását és a szabad választást az osztályok között. Az egyházmegyék minden 10. évben új jövedelmi összeírást csinálnak. A sárospataki iskola új épületére fordított 35 évi adózást végre szün-

⁴¹ A pesti intézet említésekor Fáy András takaréktárára utaltak. (Ld. feljebb.)

⁴² TiREL. B/LXIV/28.435/95/. (= A Felső-Borsodi Református Egyházmegye küldöttségének véleménye az özvegy-árva tárról. Kelt: Senye, 1840. március 27.)

tessék be. Az egyházmegye hajlandó volna az árvatár jövedelmét úgy is növelni, amint azt 1826-ban Bajorországban rendeletbe hozták: az először ekléziát nyert ifjú lelkészek és tanárok első évi jövedelmüknek $\frac{1}{4}$ részét fizetik a tárba; a korábbi ekléziájánál jövedelmezőbb ekléziába menő prédikátor az eddigi fizetését meghaladó jövedelmének szintén $\frac{1}{4}$ része; az özvegyi vagy csonka esztendő jövedelmének szintén $\frac{1}{4}$ része kerüljön a tárba. Javasolja továbbá az egyházmegye, hogy az utód nélkül elhunyt, sokszor tehetős prédikátorok hagyatékának $\frac{1}{3}$ része illesse a tárat. Az ideiglenesen felfüggesztett lelkészeket többé ne felfüggeszessék, hanem az árvatárba fizessenek bírságot.

A hét egyházmegye hét fiókpénztárát és az egyházkerületi szűkösök pénztárát olvasszák össze, és kezeljék együtt az özvegy és árvatár vagyonával. Az új intézet így már érdemleges pénzt tud adni a rászorulóknak. Mivel minden jótékony intézet legfőbb rugója a nyilvánosság, ezért kérik, hogy időről időre értesítsék az egyházmegyét a pénztár állapotáról.⁴³

5.4. Abaúji Református Egyházmegye

„Tekintetes Szemere Bertalan Tábla Bíró Urnak lelkes és igen érdekes, 's Egyházi Közönségünk[k]el is közlött kettős foglalatú [...] tervére nézve [...], – Megyebeli Papjainknak közvéleményükkel eggyesített következő nézeteinket 's közönségesen megál[.]apított ezen észrevételeinket terjesztjük elő: [...] szükség, hogy a terv tisztelt szerzőjével kezdet fogván, buzgóan óhajtsuk, hogy egy minél előbb tartandó Nemzeti Sinat által a mostani idő lelkéhez, szükségeihez és környülményeihez mérsékelt Canonok alkottatván, mind a két fél [t.i. a papság és az eklézia – A Szerző.] viszonyaira nézve gyökeres javítások tételnének.”

Az egyházi kánonok toldása-foldása, valamint a kánonok és rendeletek szabad, mindenki kénye-kedve és érdeke szerinti magyarázata olyan jelenség, amely csak zsinattartás útján változtatható meg.

Az özvegy-árva tár kötelező tagságával kapcsolatban a papság félelmeit fogalmazták meg. A kényszerítő szabály megütöztette a papokat és a jótékony intézet iránt idegenséget szült bennük. Az évenkénti adózást csaknem egyöntetűen elutasították. Csekély jövedelmük miatt hallani sem akarnak az új tárba történő fizetésről, éppen hogy megszokták a tizenkét évvel korábban alapuló egyházmegyei fiók özvegyi tárat. Ha mégis szükséges volna az új tár felállítása, akkor ők a fiú árvákat 24. életévükig, a leány árvákat férjhez menésük évéig, az ügyefogyottakat és nyomorultakat pedig életük végéig segítenék. Ha valamelyik pap családja javára házat, szőlőt, földet akarna venni, akkor kérhessen kölcsön az intézettől. Az intézet vagyonát ne adják ki magánszemélyeknek, hanem közösségeknek, esetleg bankoknak. Az egyházmegyei deficiens kasszában mindenképpen szeretnének megmaradni, annak szépen növekszik tőkéje, az egybeolvadást nem támogatják.

⁴³ TiREL. B/LXIV/28.385/45/. (= Az Ungi és Felső-Zempléni Református Egyházmegye véleménye az özvegy-árva tárról. Kelt: Deregyő, 1840. április 23.)

Inkább egy olyan intézetet szeretnének felállítani, melybe a papok egy megállapított összeget bizonyos idő alatt befizetnek. Ha megnyitják az új tárat, akkor szűnjön meg a kollégiumi és a régi szűkösök pénztárába való adózás. Az egyházkerület jelenlegi özvegyei és árvái a szűkösök kasszájának immár csaknem fél évszázada növekvő tőkéjének kamatjából kapjanak segítséget.⁴⁴ Ha pedig mindenki meghalt, aki jogosult volt a régi kasszához, akkor csatolják annak vagyonát az új intézethez. Ha javaslataikat megfogadja az egyházkerületi küldöttség, akkor szembetűnő áldások származnak majd az új intézetből, de ha a régi adókat is fizetni kell, akkor a papok nagyobb részére nézve erő feletti kívánság volna az intézet megalapítása.⁴⁵

5.5. Alsó-Zempléni Református Egyházmegye

„Tek[inte]tes Szemere Bertalan Úrnak, a Papi Özvegyek, s árvák sorsát biztosító intézetet tárgyazó terve iránti vélemény adásra E[gyház] Megyének is fel szállítatván – alázatos véleményünket következőkben terjesztjük fel:” A papok sorsa biztosításának javaslati pontjai közül az 1., 2., és 4. pont az alsó-zempléni egyházmegyében eddig is megvalósult, abban nem látnak semmi újat. A 3. szabályra vonatkozóan javasolták, hogy a korszellemtől teljesen idegen papmarasztásnak még a nevét is töröljék el, és egyedül erkölcsi hibáik miatt lehessen a papokat elmozdítani szolgálati helyükről. Ezért az 5. pontnak azon részével sem értettek egyet, hogy az elbocsátásra bármekkora egyetértés mellett is, elegendő ok lehet a lelki elidegenedés, hiszen egy nagy befolyású egyháztag akár a teljes gyülekezetet a lelkész ellen tudja fordítani. Az özvegy és árvatár ügyéhez új javaslatokkal álltak elő. A tár bevételét növelni lehetne, ha a lelkész halála után az eklézsia szabad hívás útján érkező ifjú pap jövedelmének egy részét, az eklézsia nagyságától függően 1/6, 1/3 vagy 1/2 részét visszatartanák. Ugyanígy növelhető volna a bevétel, ha a világi renden lévő tehetősebb személyeket, vagy minden egyházközségben a közbirtokosokat felszólítanák a tár támogatására. A prédikátori év félidejében özvegyen maradtakra ne küldjenek rá káplánt, aki így elveszi fizetésük felét vagy harmadát. A kisebb egyházközségekbe járjanak inkább a vasárnapi istentisztelet megtartására a szomszéd lelkipásztorok. A népesebbekbe a legrégebb óta káplánkodó személyt küldjék az év végéig, aki elégedjen meg a koszttal és szállással, ne kívánjon pénzt szolgálataiért. Végül a szerzővel egyetértve javasolták, hogy az eklézsiai törvényeket és szokásokat ne csak toldozzák-foldozzák, hanem gyökeres javításnak vessék alá. Kérjenek a királytól zsinattartási engedélyt, és hozzanak a kor kívánalmainak megfelelő eklézsiai törvényeket: liturgiai

⁴⁴ Az egyházkerületi szűkösök kasszájába minden pap, tanító és eklézsia adózott. Az adózás mértéke nem volt egységes, egyházmegyénként és falvanként jelentős különbségek voltak. Az egyházmegyék szedték össze a pénzt, melyet az egyházkerületi gyűlésen adtak át, és ott tárgyalták azok neveit is, akik rászorultak a segélyre: papok, tanítók, árvák és özvegyek részültek segélyben.

⁴⁵ TiREL. B/LXIII/27.959/79-a/. (= Az Abaúji Református Egyházmegye véleménye az özvegy-árva tárról. Kelt: Kázmárk, 1840. április 10.)

egyformaságot az egyházban, az eklézsiák és lelkipásztorok viszonyának rendezését, a négy egyházkerület területi újrendezését.⁴⁶

5.6. Tornai Református Egyházmegye

„Igenis elisméri Közönségünk az Alapítványnak szükségét és Jótékony-ságát, és kívánnya /: mivel másképen meg alapíthatónak nem véli :/ hogy az ahoz járulásra, minden Predikátorok és Ekklesiák, Jóvedelmőkhözi irányban köteleztessenek; de azomba az előnkbe adott Tervet, a Magyar országai, annyival inkább a Torna Megyei, átaljában igen csekély Jóvedelmű Predikátorokra 's Eklesziákra alkalmazhatónak nem látja.” Azt kellene inkább megvárni, amíg a meglévő Deficiensek Pénztára annyira megerősödik, hogy kamataiból állandó biztosítást nyerhessenek a rászorulók. Addig, amíg ez nem lehetséges, inkább fizessék a prédikátorok az 1791-es budai zsinat 115. kánonjában meghatározott összeg kétszeresét, vagyis minden száz forintot meghaladó jóvedelem után ötöt.⁴⁷ Szorgalmazza az egyházmegye továbbá, hogy egy részrehajlás nélküli bizottság írja össze az összes eklézsia jóvedelmét, hogy igazságos rendszert lehessen kidolgozni. Csak azután foglalkozzanak új alapítvány létrehozásával.⁴⁸

5.7. Alsó-Borsodi Református Egyházmegye

Az alsó-borsodi papság leveleit az 1839. szeptember 17-én Sajókeresztúron tartott egyházmegyei gyűlésen szedték össze, az észrevételek rendbe szedésével megbízták Szepessy László és Nyusztay István tanácsbírákat, és Csesznok József noszvaji prédikátort. A munkálkodásuk eredményét az 1840-es tavaszi gyűlésre ígérték bemutatni. Mivel több prédikátor még nem küldte be észrevételeit, ezért neveikről jegyzőkönyvet készítettek, nekik az egyházlátogatási hivatal idején kellett leadniuk pecsétes levelüket véleményükkel.⁴⁹ 1840. április 8-án a Szirmán tartott egyházmegyei közgyűlésen terjesztette elő a küldöttség az egész papság nevében írt nyilatko-

⁴⁶ TIREL. B/LXIII/28.178/298–b/. (= Az Alsó-Zempléni Református Egyházmegye véleménye az özvegy-árva tárról. Kelt: Sajóhidvég, 1840. szeptember 7.)

⁴⁷ A 115. kánon kimondta: „Az elgyengült lelkészek és iskolatanítók, és azok özvegyeinek és árváinak pénztárába, kik vagyontalanok, és magokat közjótéteményre méltatlannokká nem tették, minden lelkészek és iskolatanítók 100 v[áltó]f[orin]tot meghaladó jóvedelmeikből évenként száztól 2 1/2 f[orin]tot fizetnek, az egyházak is ugyanannyit mint lelkészeik. Az új lelkészek ezen fizetéstől két évig mentek lesznek. E pénztár önkéntes adakozásoknak is nyitva álland. A lelkészek, iskolatanítók, egyházak, vagy önkéntes adakozások által begyűlt pénzt az esperesség egyházlátogatáskor összeszedi, az e[gyház] kerületnek beadja, ez kölcsönre kiadja, és meghatározza, jóvedelméből mi a kiosztandó. Minden lelkész jóvedelmének mennyisége az e[gyház] kerületek által minden egyházakban összeírandó.” Az 1791. évben Budán tartott nemzeti zsinatban hozott egyházi Kánonok. In: *Sárospataki Füzetek*, 1860. 1. sz. 83. p.

⁴⁸ TIREL. B/LXIV/28.476/136/. (= A Tornai Református Egyházmegye véleménye az özvegy-árva tárról. Kelt: Szalonna, 1840. április 24.)

⁴⁹ TIREL. Kgg. III. 2. 90. p. Egyházmegyei közgy.jkv. Sajókeresztúr, 1839. szeptember 17. 4. pont.

zatát, melyet az egyházkerületi gyűlés elé kívántak terjeszteni. Indítványozták, hogy a jövődre nézve a papok elbocsátását illetően a vádló pontok közül töröljék a *lelkek elidegenültsége* címűt. Kimondták, hogy az özvegy- és árva-tár megalapítását mindenki kész tevőlegesen, azaz befizetésével is támogatni, melyet egy egyszeri, nagyobb összegű felajánlással is bizonyítani kívánnak.⁵⁰

6. Szemere könyvének megjelenése

Szemere Bertalan tervének népszerűségét jelzi, hogy már 1839-ben szóba jött kinyomtatása. A munka megjelenésére Kazinczy Gábor (1818–1864) lapja kínált lehetőséget. Kazinczy a politikusi és irodalmi pályán egyaránt otthonosan mozgott, kiváló szervező tevékenysége és radikális eszméi miatt vált ismertté. Ő fogta össze az 1830-as évek végére felnövekvő új írói nemzedéket, mely élénk világirodalmi érdeklődése és a politikai élettel való közvetlen kapcsolata miatt vált közismertté. A körülötte szerveződött társaság – melyet a kortársak Ifjú Magyarországnak neveztek – a hatóság szemében a republikánus és forradalmi gondolat veszélyes központjának számított, melyet igyekeztek ellenőrzésük alatt tartani. A *Népbarát* című lap megindítását Kazinczy 1837 óta tervezte. Hosszas előkészület után 1839 júniusában hirdette meg nagy nyilvánosság előtt, hogy előfizetőket és további szerzőket toborozzon.⁵¹ Az első két füzet tartalomjegyzékét az Athenaeum melléklapjában, a Figyelmezőben közölte. Lapját Kassán akarta kinyomtatni, hogy a szigorú cenzori ellenőrzést megkerülje.⁵²

Kazinczy Gábor levélben kereste fel Szemere Bertalant, hogy felajánlja neki munkája leközlését. Válaszlevelében Szemere megígérte, hogy birtokára hazatérve előveszi írását, és újra átolvassa azt. Aggodalmát fejezte ki, hogy a szöveg javítására nincs ideje, ám a korszerű és szükséges téma miatt így is bele fog egyezni a kinyomtatásba. Szemere leveléből megtudjuk, hogy korábban is szándékában állt írását közölni a többi egyházkerülettel – magánúton.⁵³ Szemere 1839 augusztusában letisztázta az egyházi özvegy-árva tár tervét. Szerette volna, ha könyve közlőjeként egyházi személy jelenne meg a címlapon, választása Molnár Antal lelképásztorra esett.⁵⁴ Molnár 1838 óta Aszalón volt lelkész az Alsó-Borsodi Református Egyházmegyében. Megalapította az aszalóvidéki református prédikátorok olvasó egyletét és könyvtárát, melynek vezetője, pénztárnoka és levéltárosa volt. Személye

⁵⁰ TIREL. Kgg. III. 2. 98. p. Egyházmegye közgy.jkv. Szirma, 1840. április 8. 17. pont.

⁵¹ T. ERDÉLYI ILONA: Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor. Bp., 1965. 5–6., 66–69. p.

⁵² *Figyelmező*, 1839. 23. sz. 383–384. p.

⁵³ Szemere Bertalan levele Kazinczy Gáborhoz. Lasztomér, 1939. június 24. Közli: BITSKEY ISTVÁN: Kazinczy Gábor levelezése. In: *Irodalomtörténeti közlemények*, 1970. 2. sz. (továbbiakban: BITSKEY, 1970.) 235. p.

⁵⁴ Szemere Bertalan levele Kazinczy Gáborhoz. Vatta, 1839. augusztus 21. Közli: BITSKEY, 1970. 236. p.

diétai papként is ismert volt Szemere előtt.⁵⁵ Molnár elvállalta Szemere szövegének átolvasását és javítását, valamint egy bevezető megírását. Az elkészült munkát 1838. szeptember 9-én megküldte Kazinczy Gábornak címezve a kassai gyorskocsi állomásra.⁵⁶ Molnár Antal az előszóban kifejtette, hogy a közléskor három cél vezérelte: 1.) Minél szélesebb körben eljusson a lelkipásztorokhoz az őket érintő indítvány. 2.) A tiszántúli, a dunántúli és a dunamelléki egyházkerületek is megismerjék és felhasználhassák Szemere tervét. 3.) Emlékeztesse az egész református egyházat országosan, hogy az ötven éve megszakadt budai zsinat folytatására vár, és a kor viszonyaihoz alkalmazott törvények meghozatalára van szükség.⁵⁷

Szemere Bertalan hiába várta augusztus óta Kazinczy levelét, nem kapott választ. Molnár Antal szeptember 9-én elküldött levele és benne a könyv kézírata egy hónappal később is a postán hevert Kassán, senki nem vette át. Szemere arra kérte Kazinczyt, hogy menjen el a postára és válaszoljon Molnár Antal levelére. Felkérte Kazinczyt, hogy Molnár Antal írását – ha a bevezetésben *rendén túli dicséret volna*, szükség szerint *megnyír-bálja*.⁵⁸

Kazinczy Gábor túl korán jelentette be a *Népbarát* megjelenését, és ezzel kivívta a cenzúra ellentámadását. A lapot betiltották, Szemere munkájának megjelenése megghiúsult. Több mint fél év telt el a levélváltások óta, mely alatt Kazinczy igyekezett engedélyt nyerni lapjának új cím alatt. Szemere nemcsak az árvatár kiadásán dolgozott, hanem útleírásának megjelentetésén is. Könyvének első kötete már ki volt szedve a nyomdában, és a másodikból is tíz ív készen volt, amikor 1840 júniusában a nádor parancsára a cenzor lefoglalta. Szemere Miklósnak június 24-én számolt be a könyvkiadások kudarcairól: „Kazinczy folyóiratából sem lesz egyhamar semmi.”⁵⁹ Szemere saját kezébe vette az özvegy-árva tár kéziratának a kiadatását. Már 1840. június 3-án kelt levelében visszakérte Kazinczytól munkáját: „özvegy s árva-tervetem, úgy amint azt Molnár neked elküldte, mennél hamarébb és pedig okvetetlenül küld vissza nekem vagy ide Vattára vagy Pestre. Leend alkalom csak járj utána.”⁶⁰

Szemere Bertalan munkája 1840-ben két helyen jelent meg nyomtatásban. Könyvét Molnár Antal előszavával 1840-ben Pesten adták ki:

⁵⁵ Molnár Antal 1838 és 1857 között szolgált Aszalón. A településen hunyt el, sírköve a templomkertben található. Az egyetalapításról szóló tudósítás forrása: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1848. 15. sz. 450–460. p.

⁵⁶ Szemere Bertalan levele Kazinczy Gáborhoz. Vatta, 1839. augusztus 21. Közli: BITSKEY, 1970. 236. p.

⁵⁷ SZEMERE, 1840. 7. p.

⁵⁸ Szemere Bertalan levele Kazinczy Gáborhoz. Vatta, 1839. október 21. Közli: BITSKEY, 1970. 236–237. p.

⁵⁹ Szemere Bertalan levele Szemere Miklóshoz. Pest, 1840. június 24. Szemere Bertalan levelei Szemere Miklóshoz és Györgyhöz, 1837–1856. Bevezetéssel és jegyzetekkel közli: Perényi József. Veszprém, 1908. (továbbiakban: PERÉNYI, 1908.) 28–29. p.

⁶⁰ Szemere Bertalan levele Kazinczy Gáborhoz. Vatta, 1840. június 3. Közli: BITSKEY, 1970. 237. p.

*Szemere Bertalan' terve egy papi özvegy 's árva-tárról, és arról: mikép lehet a' pap' sorsát biztosítani a reformátusoknál? Közli [Molnár]R A[antal] református pap. Pest, nyom. Trattner – Károlyinál. A Tudományos Gyűjteményben is megjelent 1840-ben a munka, címében kis változtatásokkal: Szemere Bertalan Terve Egy papi özvegy s árvatárról, és arról, miképen lehet a reformált papok sorsát biztosítani? Közli [Molnár]R A[antal] református pap.*⁶¹

Szemere eredeti kézírata a később kinyomtatott szöveggel tartalmilag jórészt megegyezett. Néhány stilisztikai változtatás történt benne, illetve Csobaj helyett Vattát tüntették fel keltezési helyül. Útinaplójának cenzúrázott változata 1840-ben mégis megjelenhetett, benne olvasható volt a papi jótékony intézetekről írt fejezet. 1845-ben az útleírás második bővített kiadásában néhány lábjegyzettel ezt a részt is bővítette.⁶² Szemere Bertalan útleírásának szemelvényes harmadik kiadása 1983-ban jelent meg, a válogatásból kihagyták a papi özvegy-árva tár tervét.⁶³ Szemere Bertalan útirajzának elismeréséül 1840-ben az Akadémia levelezői tagjának választották. Ez alkalomra megírta önéletrajzát, melyet az Akadémia elnökének megküldött. Addigi pályafutásának három fontos könyvét emelte ki: a börtönreformmal és az árvatárral kapcsolatosat, valamint az útleírást. Külföldi tapasztalatai alapján 1838-ban Borsod vármegye számára dolgozta ki a börtönrendszer megreformálására szolgáló munkáját, mely még ugyanabban az évben megjelent: *Terve egy építendő Javító-fogháznak a magányrendszer elvei szerint, Kassa, 1838. Egy fogház körmetszetű tervrajzával.* Az árvatár tervéről megjegyzi, hogy azt a Tiszáninneri Református Egyházkerületnek „munkakönnyítésül s előrajzolatul” írta: „Mind ezt, mind amazt több száz példányban ingyen osztogattam ki.”⁶⁴

Szemere Bertalan 1840-ben levelet írt Szemere Miklósnak, melyben tudósította őt, hogy útirajzának 103 példánya ládába rakva Kenyeres vasárúsnál van Újhelyben (Sátoraljaújhelyen). Ugyanitt voltak példányok a papi tervéből és egy levele utasításaival. Rokonát kérhette meg, segítsen könyve terjesztésében.⁶⁵ 1841 áprilisában a Miskolcon tartott egyházkerületi közgyűlésen Szemere Bertalan átadott a frissen megjelent könyvéből 380 példányt és kérte, hogy azokat az egyházkerület esperesei osszák ki a gyülekezetek lelkipásztorainak.⁶⁶ A másik közlőt – a Tudományos Gyűjtemény – nemcsak az egyházkerületben, hanem az egész országban elérhet-

⁶¹ *Tudományos Gyűjtemény*, 1840. 24. évf. 11. köt. 3–36. p.

⁶² SZEMERE, 1845. II. köt. 204–208. p.

⁶³ Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Szerk.: Steinert Ágota. Bp., 1983. (A tanulmány Sötér István munkája.)

⁶⁴ Szemere Bertalannak a Magyar Tudományos Akadémia elnökéhez intézett önéletrajza. 1841. június 16. In: *Akadémiai Értesítő*, 1906. 17. köt. 571–573. p.

⁶⁵ Szemere Bertalan levele Szemere Miklóshoz. Vatta, 1840. november 2. PERÉNYI, 1908. 30. p.

⁶⁶ TIREL. B–11. (= Egyházkerületi gyűlések jegyzőkönyvei, 1841–1842.) 14. p. Egyházkerületi közgy.jkv. Miskolc, 1841. április 27. 42. pont.

ték a papok, így Szemere munkájának a korban viszonylag széleskörű olvasótáborra és ismertsége lehetett.

7. Az árvatári küldöttség munkálata és a terv elfogadása

1841 áprilisában Miskolcon az egyházkerületi közgyűlésen jelentette be a jegyző, hogy Szemere tervéről mind a hét egyházmegyétől beérkeztek a vélemények. A jegyző köszönetet mondott Szemere Bertalannak a közjó érdekében tett buzgóságáért, az egyházmegyék tudósításait átadták a küldöttségnek. A küldöttséget megbízták, hogy készítse el az új intézet tervét Szemere és az egyházmegyék munkájának figyelembevételével.⁶⁷ A küldöttség 1842. január 6–8. napjain ülést tartott, munkájuk vezérfonalául Szemere Bertalan kinyomtatott művét vették, de egyenként felolvasták az egyházmegyék észrevételeit is. A küldöttség 1842. április 18-án készítette el a munkálatát.⁶⁸ A következő napokban a Miskolcon tartott egyházkerületi közgyűlésen felolvasták tervüket, melynek pontjait megvitatták és a változtatásokat a jegyzőkönyvbe bevezették.⁶⁹ Az özvegy-árva tár küldöttség által előterjesztett szabályzatát végül 1842. szeptember 25–26-án az egyházkerületi gyűlésen léptették életbe a Borsod vármegyei Boldván, Szathmáry József szuperintendens és Bizáki Puky István zempléni segédgondnok elnöklété alatt. Az ülésen részt vevő világi rendek között ott ült Szemere Bertalan is. A tár pénztárnokává Fekete István miskolci lelkészt, ellenőrévé Korponay József szintén miskolci lelkészt választották.⁷⁰

Megalakult az özvegy-árva tár első választmánya, mely az intézet igazgatását végezte. Szemere Bertalan is tagja lett a választmánynak, emellett őt választották meg az intézet ideiglenes tollvivőjének és titkárának. Az intézetre tartozó korábbi számadások és jegyzőkönyvek átvizsgálására és átvételére, valamint az átvétel gyakorlati módjának kidolgozására alválasztmányt jelöltek ki. Szemere levélben kérte az alválasztmány tagjait, hogy 1842. december 5-én reggel 9 órára érkezzenek meg Fekete István pénztárnok miskolci házához, ahol ülést fognak tartani.⁷¹ Az ülés másnap is folytatódott. 1842. december 6-án Szemere Bertalan beszámolt az 1838-ban, 1840-ben és 1842-ben tett pénzbeli felajánlásokról, számadásokat

⁶⁷ Uo. 43. pont.

⁶⁸ TiREL. B/LXV/28.983/203/; TiREL. B/LXV/28.984/204/. (= A küldöttség munkálatának anyaga a papok biztosításáról és az özvegy-árva tár tervéről. Kelt: 1842. április 18.)

⁶⁹ TiREL. B–11. 229–230. p. Egyházkerületi közgy.jkv. Miskolc, 1842. április 19. 29–33. pont.

⁷⁰ TiREL. B–11. 402–403. p. Egyházkerületi közgy.jkv. Boldva, 1842. szeptember 25. 336–342. pont.

⁷¹ TiREL. B/LXV/29.352/572/. (= Szemere Bertalan választmányi tag, ideiglenes titkár levele a választmány vezetőihez. Kelt: Miskolc, 1842. november 19. Piszkozat, aláírás nélkül.)

készített azokról, és felvázolta a jövőben vezetett számadási táblázatok tervét.⁷²

Az alapítványtevők és adományozók száma folyamatosan növekedett: 1840-ben Deregnőn az egyházkerületi közgyűlésen ajánlást tett Lónyay Gábor, évenként 12 forintot, amíg a pénz tőkét, azaz 200 forintot le nem fizeti. Kolosy József évenként 6 forintot, amíg a 100 forint tőkét le nem fizeti. Kazintzy András évenként 6 forintot, amíg a 100 forint tőkét le nem fizeti. Korlát Ferenc 1 forintot, Bernát Simon 2 forintot, Terestyéni Pál 2 forintot ajánlott fel évenként.⁷³ 1842-ben Boldván az egyházkerületi közgyűlésen ajánlást tett Komjáthy Sámuel évi 6 forintra, Szepesy László 10 forintra, Miklós Ferenc 3 forintra, Katona Mihály főorvos 4 forintra, Horváth Antal ügyvéd 1 forintra, Szép Sámuel 1 forintra, Ragályi Lajos 2 forintra.⁷⁴

A megalakult özvegy-árva tár híre gyorsan terjedt a többi egyházkerületben. A Tiszántúli Református Egyházkerületben már 1838–1839-ben foglalkoztak Szemere tervével, és egy országos özvegy-árva gyámolda felállításának lehetőségével. A Dunántúli Református Egyházkerület tanácsa 1842-ben arról határozott, hogy a Szemere Bertalan terve alapján elkészített munkálatot kikéri megvizsgálásra. Erről a dunántúli egyházmegyék véleményét bevárják, választmányt állítanak fel, amely elemzi a beérkező véleményeket és az egyházkerületi tanács elé bocsátják javaslatukat.⁷⁵

8. Szemere Bertalanné Jurkovich Leopoldina alapítványa

Öt év telt el a küldöttségi munkálat elfogadása óta. Az alapszabály szerint ez azt jelentette, hogy a tárat megnyitják a tagok segélyezésére. Küldöttséget neveztek ki az özvegy-árva tár segedelmezési kulcsának kidolgozására, Szemere Bertalant – akkor Borsod vármegye második alispánját – megbízták a küldöttség munkájának vezetésével. Szemere magához vette az árva-tár iratait és számadásait, és elkezdte azok áttanulmányozását. A küldöttség 1847. szeptember 21-én az egyházkerületi közgyűlést megelőzve ülésezett Miskolcon. Szemere fiatal házas volt ekkor, 1846. április 20-án vette nőül Jurkovich Leopoldinát (1829–1865), Jurkovich Mátyás udvari ügyvivő és Comper Terézia leányát.⁷⁶ Az árva-tár ügyét megismerve a fiatal Jurkovich Leopoldina alapítványt tett a tár gyarapítására. Szemere tudósi-

⁷² TIREL. B/LXVI/29.359/579/. (= Az 1842. december 6-án a miskolci alválasztmányi ülésen ismertetett számadások Szemere Bertalan tollából. Aláírás nélkül.)

⁷³ TIREL. B–10. 325. p. Egyházkerületi közgy.jkv. Deregnő, 1840. április 27. 283. pont. Kolosy József ajánlása a későbbi forrásokban így szerepel: évi 2 forint 24 krajcár mindaddig, amíg a 40 forint tőkét le nem fizeti.

⁷⁴ TIREL. B–11. 399. p. Egyházkerületi közgy.jkv. Boldva, 1842. szeptember 25. 314. pont.

⁷⁵ TIREL. B/LXV/29.050/270–2/. (= A Dunántúli Református Egyházkerület 1842. májusi közgyűlési jegyzőkönyvének kivonata.)

⁷⁶ Szemere Bertalan leveleskönyve (1849–1865). Szerk.: Albert Gábor. Bp., 1999. 276., 293. p.

totta a küldöttséget, és levélben tájékoztatta az egyházkerületi főjegyzőt az alapítványról:

„Kedves nóm, született Jurkovics Lipolda, megpillantván nálam a papi özvegy-árvatár iratait, és annak állapotáról tudakozódván, akként nyilatkozik, hogy ha még lehet és szabad, részéről ez üdvteljes intézet-hez 100 ezüst forinttal járul, ennek lefizetése előtt évenként kamatául 5 p[engő] f[orin]tot tévén le. Amennyiben tömérdek dolgaim miatt a fő-tiszt[életű] Egyházkerületi gyűlésen jelen nem lehetek, szíveskedjék kedves nóm ezen szíves ajánlatát ott az illető ajánlatok rovatába bejegyeztetni. Maradván különös tisztelettel Főjegyző úrnak alázatos szolgálója, Szemere Bertalan”⁷⁷

Az 1847. szeptember 26-án kezdődő egyházkerületi gyűlésen olvasták fel Korponay József miskolci lelkész és egyházkerületi dékán tudósítását, miszerint Jurkovich Leopoldina „nemes szíve sugallatának engedve” 100 ezüst forint alapítványt tett a papi özvegy-árva tár gyarapítására.⁷⁸

9. A kortársak Szemeréről

9.1. A papok hálaünnepsége és ajándéka

Az egyházmegyéek nyilatkozatai alapján megállapítható, hogy Szemere Bertalan tervét csaknem egy emberként támogatta a papság. Földije, az alsó-borsodi egyházmegye papjai kiváltképpen magukénak érezték Szemerét, és különösen büszkék voltak munkájára. Négy évvel a terv benyújtása, és fél évvel annak sikeres elfogadása után az Alsó-Borsodi Református Egyházmegye ünnepélyes keretek között mondott köszönetet Szemere Bertalannak. Az egyházmegye 1843. április 4–5-én Sályban tartotta közgyűlését, melyen Szemere is megjelent, mint a gyűlés világi rangú ülnöke. Ezen a napon foglalkoztak a megürült esperesi és aljegyzői hivatal betöltésével, így számos egyházi és világi előkelőség érkezett Sályba. Szemere Bertalan ünneplésére ekkor került sor.

Először az egyházmegyei főjegyző kért szót. Csesznok József ünnepélyes szónoklatot tartott, és ajándékként átnyújtott egy „díszes nyomatú, s pompás kötetű” Bibliát.⁷⁹ A Bibliába a következő köszönő sorokat jegyezték

⁷⁷ TIREL. B/LXX/31.881/398/. (= Tekintetes Szemere Lipolda született Jurkovics Asszonyság által, a papi özvegy-árva-tár részére tett 100, azaz száz pengő ezüst forint alapítványi tőkéről szóló oklevél. Szemere Bertalan levele. Kelt 1847. szeptember 22-én, Miskolcon. Bemutatták az egyházkerületi számvevőszéken 1849. április 27-én.)

⁷⁸ TIREL. B/LXX/31.885/402/. (= Korponay József tudósítása Jurkovich Leopoldina alapítványáról. Kelt: Miskolc, 1847. szeptember 24.)

⁷⁹ TIREL. Kgg. III. 2. 138–139. p. (= Egyházmegyei közgy.jkv. Sály, 1843. április 4–5. 6. pont.) Csesznok József beszédéről ezt jegyezték fel: „a rokon érzelmű papság állandó tisztelete s hála jelekül, egy díszes nyomatú, s pompás kötetű szent könyv nemzeti szövegével, melly mind az ó, mind az új szövetséget magába foglalá, mint meggyőző-désük szerint legbecsesebb ajándokkal kedveskedett, melyet a szónokló Fő Jegyző

be: „A papi özvegy-és árvatár' nemtőjének, Szemere Bertalannak, hálaemlékül az a[lsó] borsodi hely[ét] hitv[allású] papság.” A feljegyzések szerint Szemere meghatódva fogadta a nem várt ajándékot, és többek között e szavakat mondta: „E szent könyvben foglaltatik a' tiszta vallás, ezen vallás terjesztője az igaz mivelttségnek; a' ki tehát a' vallás' tanítóinak ügyöket felfogja, pártolja: azzal vallása iránti tiszteletét tanúsítja, de egyszersmind a' valódi miveltséget is előmozdítja.”⁸⁰ Szemere beszéde után a gyűlés világi elnöke, Szathmáry Király József kért szót, aki méltatta a borsodi papok kitüntető figyelmességét és ajándékát, valamint a megajándékozottat, Szemerét.

Farkas Ferenc maklári református lelkész üdvözlőverset írt az alkalomra, amelyet a Bibliával együtt nyújtottak át Szemerének. A költeményt Egerben nyomtatták ki 1843-ban. Öt versszakból állt, melyhez Farkas Ferenc a mottót Virág Benedektől választotta: „Dicsőült Elődeidnek nyomdokait kövesd!” A szerző köszönetet mondott a papság nevében, hosszan méltatta Szemere nemes cselekedeteit, és áldást kívánt életére.⁸¹

9.2. A református papság kedvence

Míg a mai szakirodalomban szinte teljesen ismeretlen Szemere egyházkerületi munkálkodása és árvatár alapítása, addig kortársai írtak róla, sőt nagyra értékelték azt. Legjobban talán Csengery Antal (1822–1880) igyekezett a református Szemere megítéléséről képet nyújtani. Tőle származik a fejezet címéül választott idézet: Szemere a papság kedvence lett. Csengery – jóllehet nem foglalkozott az árvatárral részletekbe menően – még jól ismerte Szemere egyházi ügyekben vállalt áldozatos munkáját. 1851-ben így jellemezte Szemere Borsod vármegyei tevékenységét:

„1838 óta gyakrabban megjelent Szemere egyházi és megyei gyűléseken. Egyházi gyűlésben indítványozta és alapította a papi özvegy és árvatárt. Ez intézet tervét egészen ő készítette, utazása közben, Helvéciában, Alsatiában, Németalföldön s Francia- és Angol országban gyűjtven hozzá az adatokat. Még a számvitelt és gyakorlati kezelést is maga dolgozta ki, maga vezérelte. Az intézet most már (1851) 50–60 ezer forinttal rendelkezhetik s évenként kioszthat 8–10 forint jövedelmet. Ennek nyomán hasonló intézeteket állított a többi reformált egy-

azon legforróbb óhajtaással nyújta által, hogy a kedvező gondviselés, mint égi nemtőjét az özvegyeknek, s árváknak, hosszas évek sorain keresztül tündököltesse, a több jól tevők dísz koszorújába.”

⁸⁰ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1843. 18. sz. 213–214. p.

⁸¹ ELTE – Egyetemi Könyvtár. KNY–19-04631. (= Üdvözlő versek 685. Farkas Ferenc: Hála üdvözlő. Tekintetes nemes, nemzeti, és vitézlő Szemere Bertalan Urnak, tekintetes nemes Borsod vármegye érdemtellyes fő bírójának, az alsó borsodi helyét hitvallású egyházmegye lelkes ülnökének, a papi özvegyárva pénztár alkotójának, az emlék Bibliához kísérvöl. Egerben, 1843.)

házkerület is. Mi által Szemere a protestáns papság kedvence lett, s emlék-bibliával ajándékozzák meg.”⁸²

Szemere másik kortársa, az evangélikus Pulszky Ferenc (1814–1897) szintén több nyugat-európai utazást tett az 1830-as években. Gyakran kritikus hangvétellel fogalmazott saját kortársairól, ám Szemerével kapcsolatban rendkívül lényeglátó megfigyelést tett. Visszaemlékezésében Eötvös József *A karthausi* című regényének és Szemere Bertalan útleírásának fogadtatásáról elmélkedett. Szemere könyvének jóval nagyobb sikere volt Eötvös írásánál, melyet Pulszky azzal magyarázott, hogy Szemere rendkívüli népszerűségének és elfogadottságának hátterében közismerten kálvinista mi-volta állt:

„Szemere Bertalan útleírása sokkal nagyobb hatást gyakorolt, az ifjúság gyönyörködött a keresett frázisokban, s minthogy sokat is lehetett könyvéből tanulni, ha nem is újat, mégis hasznost, mert Szemere gyakorlati szemmel utazta be Német-, Francia s Angolországot, s azonkívül kálvinista volt, oly időben, midőn hitsorsosai híjában voltak a nagy embereknek, a fiatal írónak híre hamar elterjedt az egész hazában.”⁸³

Szemere Bertalan részvétele a református egyház közügyeiben csaknem tíz éven át tartott, melynek csak az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc vetett véget. Szemere – mint köztudott – 1848-ban a Batthyány-kormány belügyminisztere, majd az Országos Honvédelmi Bizottmányban az igazságügyi tárca felelőse, és Felső-Magyarország kormánybiztosa lett. 1849-ben Kossuth Lajos kormányzó mellett Magyarország miniszterelnöke és belügyminisztere volt. A fegyverletétel után előbb Törökországban majd Párizsban élt, távollétében halálra ítélték, csupán 1865-ben kapott amnesztiát és tért haza már betegen. Szemere Bertalan 1869-ben hunyt el, Budán temették el. Hamvait 1871. május 1-jén szállították Miskolcra, ahol ünnepélyes körülmények között helyezték örök nyugalomra a református templom közelében. Miskolc legrégebbi temetőjében, az avasi református sírkertben nyugszik.⁸⁴

A 19. század kiemelkedő közszereplőjének példája jól illusztrálja a kor azon vallási magatartását, amikor a felvilágosodástól örökölt racionalizmus és a filantrópizmus együtt hathatós cselekvő erővé válik. Szemere Bertalan hitéletéről és személyes vallásosságáról ugyanakkor alig tudunk meg valamit, mint ahogy arra sem ad pontos választ naplója és könyve, hogy meny-

⁸² CSENGERY ANTAL: Adatok Szemere Bertalan életrajzához. Első közlemény. Készült 1851-ben. In: *Budapesti Szemle*, 1869. 13. köt. 61. p.; CSENGERY ANTAL: Történeti tanulmányok és jellemrajzok. Második kötet. Pest, 1870. 220. p.

⁸³ PULSZKY FERENC: Életem és korom. I. köt. Sajtó alá rend.: Oltványi Ambrus. Bp., 1958. 173. p.

⁸⁴ DOBROSSY ISTVÁN – KÁRPÁTI LÁSZLÓ: Az avasi református temető. In: *A miskolci Avas. Monográfia a város jelképéről*. Miskolc, 1993. 195–210. p.

nyire hatottak munkásságára a lelkeszi özvegy-árva segélyezést hagyományosan felkaroló pietista eszmék.